

Ս Ի Ո Ն

ԱՄՍԱԳԻՐ

ԿՐՕՆԱԿԱՆ — ԳՐԱԿԱՆ — ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

ՊԱՇՏՈՆԱԿԱՆ ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹՅՈՒՆ ՆՐՈՒՍԱՂԷՄԻ ՀԱՅ ՊԱՏՐԻԱՐԿՈՒԹԵԱՆ

Ն Ո Ր Շ Ր Զ Ա Ն

Խ. ՏԱՐԻ 1939

ՏՊԱՐԱՆ ՍՐԲՈՑ ՅԱԿՈԲԵԱՆՑ

ՆՐՈՒՍԱՂԷՄ

Մ Ի Ո Ն

Ժ. Գ. ՏԱՐԻ — ՆՈՐ ՇՐՋԱՆ

1939

Յ Ո Ւ Լ Ի Ս

ԹԻԻ 7

ԽՄԲԵԳՐԱԿԱՆ

ԱԶԳԱՅԻՆ ԵԿԵՂԵՑԻ

Ս. Լուսաւորչի նուիրուած զոյգ տաները, կաթողիկէ Ս. Էլմիածնի հաստաւ տուութեան, ինչպէս նաեւ Մեծն Ներսէսի և Սահակ-Մեսրոպի յիշատակին նուիրուած տօնախմբութիւնները, զորս յաջորդաբար կատարեցինք անցնող ամսուան ընթացքին, կը յիշեցնեն Հայաստանեայց Եկեղեցւոյ կազմաւորման և հետզհետէ իր ուրոյն նկարագիրը ստանալու իրողութիւնը, որ այնչափ կարեւոր է մեզի համար թէ՛ կրօնական և թէ՛ ազգային տեսակէտներէ միանգամայն:

Քրիստոնէութիւնը, որ զերազանցապէս հոգեկան արժէքներու և յաւիտեանական սկզբունքներու կրօնքն է, նուազագոյն ծէսերով և ամենէն պարզ ձեւերով կը ներկայանար զանազան ժողովուրդներուն և ազգերուն, և անոնցմէ իւրաքանչիւրը անոր ոգին իւրացնելով՝ իրեն յատուկ եղանակով պիտի արտայայտէր զայն միշտ պահելով այն անհրաժեշտ ծէսերն ու ձևերը, որոնք այդ ոգիին հետ կուգային, և կոչուած էին հարազատօրէն ներկայացնել զայն որ քրիստոնէական կրօնի իսկութիւնն ու ամբողջ մարդկութեան եղբայրութեան միութեան հիմը պիտի կազմէր:

Որչափ ատեն որ քրիստոնէութիւնը մնաց սահմանափակ շրջանակի մը մէջ, անոր արտայայտութեան միջոցները, այսինքն ծէսերն ու ձևերն ալ մնացին իրենց պարզութեան մէջ, սակայն անոր ծաւալման հետ հետզհետէ բազմացան և ընդլայնեցան իր արտայայտութեան եղանակներն ալ: Արտայայտութեան այս զանազանութիւնը աւելի որոշ կերպով երևան եկաւ արեւելքի ժողովուրդներուն մէջ, որոնք աւելի խորհրդապաշտ քան արեւմտեանները՝ թոխք տուին իրենց մտածումին և զգացումներուն՝ արտայայտութեան նոր և ճոխ ձևեր ստեղծելով: Այս դրութեան զարգացումով քրիստոնէական եկեղեցւոյ մէջ յառաջ եկան արտայայտութեան որոշ տարբերութիւններ և իւրաքանչիւր ազգ իրեն արտայայտութեան ձևին համաձայն ունեցաւ իր եկեղեցիքն, այսինքն ոգիով և աւանդութիւններով նոյն միալով հանդերձ Մայր Բունին՝ Լնդհանրական Եկեղեցւոյ հետ, երկրորդական կէտերու մէջ այլազանութիւն դրաւ, այլ խօսքով ինչ որ աստուածային յայանութիւն էր պահեց իր հարազատութիւնը, և ինչ որ մարդոց կողմէ պիտի աւելնար անոր վրայ՝ այլազան ձևերով ներկայացաւ:

Հայաստանեայց եկեղեցին ալ այս եղանակով կազմուած եկեղեցիներու կարգէն էր, որ սկսաւ քրիստոնէութեան տարածման առաջին իսկ շրջանին մեր Տիրոջ երկու առաքեալներով, որոնք մեզի բերին քրիստոնէական կրօնքը իր ամենէն պարզ ձևին մէջ։ Մինչև Ս. Լուսաւորիչ տակաւին ազգային նկարագիր մը չէր առած ան, վասնզի այդ շրջանը առաւելաբար քարոզչական և ռարածման շրջան մըն էր։ Ս. Լուսաւորիչով էր որ քրիստոնէութիւնը մեր մէջ գէպի ազգայնացում առաջին քայլը առաւ, վասնզի առաջին անգամ էր որ Հայը հաւաքաբար կը տողորուէր և իրարու կը զօդուէր միենոյն ոգիով և սկզբունքներով։ Ազգին ամբողջ զաւակներուն միենոյն գաղափարականին և ուղղութեան հետևելու այս ոգին ճամբան պիտի բանար ինքզինքը արտայայտելու, նոր միջոցներ ստեղծելու։ Եւ ասոր առաջին փորձը, որ սկզբնաւորութիւն մը կարելի է համարել, կատարուեցաւ ձեռամբ Ս. Լուսաւորչի, որուն եկեղեցական, կազմակերպչական և այլ ձեռնարկներուն շնորհիւ քրիստոնէութիւնը ազգային ինքնուրոյն գրոշմ ստացաւ մեր մէջ։ Եւ եթէ ուղղակի Ս. Լուսաւորչէն հաստատուած առաջին եկեղեցիներու — Տարօնի Ս. Կարապետ, Ս. Լէվիմաժին, Ս. Հոփսիմեանց, Ս. Գայիանեանց եւ այլ տաճարներու — ներկայ ձևերը նկատենք, եթէ ոչ բոլորովին նոյն՝ գէթ նմանութիւնը կամ ճարտարապետականօրէն աւելի ծաղկեալ ձևերը առաջին շինութիւններուն, կարելի է անվարան ըսել թէ հայը ոչ միայն իր եկեղեցական կազմակերպութեանց, նուիրապետական և այլ վարչական կանոնադրութեանց և ծխական արարողութեանց մէջ, այլ նաև արուեստի մարզին մէջ ալ առաջին իսկ օրէն բերած է իր բաժինը՝ արտայայտելու զգալի ձևերու տակ, իր ուրոյն ոճով, այն անտեսանելի ոգին որ կուգար իրեն քրիստոնէական կրօնի խողովակով։ Ու այս կերպերու մէջ հայը իր տուրքը կուտար քրիստոնէութեան, իրեն յատուկ արտայայտութեամբ մը։

Լուսաւորիչէն ետք Մեծն Ներսէսի գործը նոր կանոնադրութիւններով, հեթանոսական յոռի սովորութեանց բարձումով, և բարեսիրական հաստատութեանց հիմնումով, աւելի քրիստոնէացուց հայութիւնը եւ հայեցի նկարագրով մը օժտեց զայն։ Ազգայնացման տեսակէտով միակ առաւելութիւնը թերևս Ս. Գրգի հայերէն բերանացի թարգմանութիւններն եղան, որոնք գետին պատրաստեցին հայ մշակոյթի ստեղծագործման, և աւելի արագ և հաստատուն կերպով տարածման։

Սահակ-Մեսրոպեան շարժումն էր որ իսկապէս քրիստոնէութիւնը անգլայնացուց և հայ ժողովուրդի ճակատագիրը վերջնականապէս կապեց քրիստոնէական կրօնքին և սկզբունքներուն։ Եւ հայուն միտքը միացած քրիստոնէական աստուածային ոգիին հետ, ինքզինքը արտայայտեց աշխարհիս մէջ քիչ անգամ պատահած հրաշալի երևոյթով մը, որ հայ զիրի և մշակոյթի ստեղծումն էր։ Ատով հայը նոյնացաւ քրիստոնէութեան հետ անոր մէջ գտնելով այնպիսի հոգեկան զօրութիւն մը, որ գերազանց էր պետական և ֆիզիքական ամէն ուժէ, որ դարերու ընթացքին իր գոյութիւնը ապահովելէ զատ զինքը քաղաքակրթելու և ազնուացնելու առաւելութիւնն ալ ունէր։

Սահակ-Մեսրոպ վերջին դրոշմը տուին մեր եկեղեցւոյն, ու անկա եղաւ

մեր ազգային եկեղեցին, այսինքն հայ ազգը իր կեանքով, իր համոզումներով և իր ձկտուկներով այլևս նորանցաւ իր եկեղեցիին հետ. ինչ որ եղաւ Սահակ-Մեսրոպէն յետոյ, միայն նոյն ուղղութեան և ոգին զարգացումն էր. այդ թուականէն մինչև մեր օրերը, տասնեկինգ դարեր շարունակ, հայը իր միտքը, իր արուեստը, իր նիւթական ձոխութիւնն ու փառքը, ինչ որ ունէր լաւագոյն, միշտ իր եկեղեցիին մէջը դրաւ, և անոր միջոցաւ արտայայտեց ինքզինքը: Եւ ատոր համար Հայ եկեղեցին եղաւ հայ հանճարին և ոգին հարազատ ցոյացումը: Եւ Հոռաւորիչ, Մեծն Ներսէս և Սահակ-Մեսրոպ ինչպէս նաև ասոնց բոլոր յաջորդները մինչև Խրիմեան և Դուբեան եկեղեցւոյ նուիրեալ հայրապետներ և սուրբեր ըլլալով հանդերձ մնացին միշտ անկեղծ հայեր և ճշմարիտ ազգասէրներ:

Թէեւ այսպէս կազմուած ազգային եկեղեցիները իրենց ձևերով իրենք իրենց մէջ ամփոփուած ըլլալու երևոյթը ունին. սակայն քրիստոնէական էական վարդապետութիւններով և աւանդութեամբ կապուած են Ընդհանրական եկեղեցիին, Ազգային ծէսերն ու պաշտամունքը չեն կրցած զայն բաժնել անկէ:

Քրիստոնէութիւնը մինչ ծէսերու և արտայայտութեան այլազանութեանց հանդուրժող էր և նոյն իսկ քաջալերող, ընդհակառակն ոգիի և աւանդութեան փոփոխութեան տեսակէտին դէմ չափազանց խիստ և աններող էր, իր մարմինէն զանոնք կտրելու և նետելու աստիճան. այնպէս որ, քրիստոնէութիւնը առաջին օրէն իսկ հաշտ աչքով նայեցաւ քրիստոնէական ոգին ազգային նկարագրով արտայայտելու այդ կերպին, և զայն ունէ ձևով հակառակն չնկատեց իր տիեզերական հանգամանքին, վասնզի ազգութիւնն ալ ընտանիքին պէս քրիստոնէական համամարդկային սկզբունքներու իրականացման մէջ միջոցը կը նկատէր, որ օղակի մը պէս ազգերը իրար պիտի կապէր. ատոր համար ալ ինչպէս անհատականութեան նոյնպէսալ ընտանիքին և ազգին անհրաժեշտութիւնը նուիրագործեց:

Քրիստոնէական ոգին կ'իջնէ անհատին, կը ծաղկի ընտանիքին մէջ, կը արածուի, կը պարտադրուի և կ'արդիւնաւորուի ազգին միջոցաւ, դառնալով անոր գործունէութեան իբրև ուղեցոյց, ի մի ձուլելով կրօնական և ազգային իտէալները, Այսպէս ազգը, անհատին և ընտանիքին հետ, դիտաւոր միջոցներէն մէկը կը հանդիսանայ Աստուծոյ թագաւորութեան երկրի վրայ հաստատուելուն. և ինչպէս ընտանիքին նոյնպէս ալ ազգին դէմ դաւաճանելը քրիստոնէական սկզբունքներուն դէմ դաւաճանութեան հաւասար է:

Այս ըմբռնումով է որ մեր երանելի հայրապետները այնչափ նուիրումով աշխատեցան, ստեղծեցին և կազմակերպեցին մեր Ազգային եկեղեցին, և իբրև սրբազան աւանդ յանձնեցին մեզի:

Պահենք այդ աւանդը և հաւատարիմ մնանք այդ սկզբունքներուն:

ԽՄԲ.

ԿՐԹՆԵԿԱՆ

ՀԱՅ ԵԿԵՂԵՑԻ՞

Եկեղ զինացուք սուրբ զատանն
լուստ, Բանդի ի սմա ծագեաց մեզ
լոյս ի Հայաստան աշխարհի:

ՇԱՐԱԿԱՆ

Երէկ Հայաստանեայց Եկեղեցին տօնեց իր հուսատոյ հօր՝ Լուսաւորչի տօնը, այսօր կը տօնենք Ս. Էջմիածնի՝ այսինքն Հայ Եկեղեցւոյ հիմնարկութեան տօնը: Երէկ գործիչին, այսօր գործին տօնը: Եւ այս երկու տօները այնքան սերտօրէն առնչուած են իրարու, որ կարելի չէ զանոնք անջատ ըմբռնել:

Հայ Եկեղեցին տարուան մէջ երեք անգամներ կը պանծացնէ յիշատակը իր արթուն հովուապետին. մին ՎՄուտն ի վերապոյի առիթով, երկրորդ՝ ՎԵՆ ի վերապէս, և երրորդը ՎԴիւտ նշխարացած առթիւ: Յիշատակի այս երեք տօները, որ Լուսաւորչի կեանքին երեք գլխաւոր հանգրուանները կը կազմեն, կը խորհրդանշեն նոյն ատեն կեանքն ու երեւոյնները այն գաղափարին, որ Լուսաւորչինը եղաւ նախ, ապա հայաստանեայց մարտիրոս եկեղեցիին: Եթէ ուզենք կեանքի և գաղափարի այդ հոլովոյթը բացատրել իր ուրոյն և պատմական խորհուրդով, պիտի կրնանք ըսել թէ, ՎՄուտն ի վերապօք առերկուցթ պարտութիւնն է այն գաղափարին, որուն տաճարակիրը եղաւ Լուսաւորչի, տակաւին չկոխած հայրենի հողը: Հայաստան թէ և տարիներ առաջ այցուած էր արդէն քրիստոնէական լոյսէն, բայց անգլայի մնացած էր լոյսը, դրուած ըլլալով հայ հեթանոսութեան գրուանին ներքեւ, ու չէր կրցած փարատել այն թանձր խաւարը որ Արեւելքին յատուկ է: Լուսաւորիչը զինուեցաւ այդ խաւարին դէմ, և քաւելու համար իր սուրբ ոճիւրը, նետուեցաւ Արտաշատի դետան: Սակայն գաղափարը չի մեռիր, լոյսը չի թաղուիր, որքան ալ զօրաւոր և բազմաթիւ ըլլան անոր գերեզ-

մանափորները, և երազոտն՝ անոր գազադակիրները: Եւ ի վերապէսը յաղթանակն է Լուսաւորչի գաղափարին և քրիստոնէական լոյսին. ինչ փոյթ թէ հոս, ինչպէս այլուր, հրաշքը միջամտէ, իր ստուերը խաղցնելով պատմութեան հորիզոնին վրայ. իրողութիւնը որոշ է, հեթանոս հայը կը պարտուի քրիստոնէոյ հայէն. լոյսը կը պատռէ կնքուած քօղը խաւարին, որ տարիներով օրօրած ու քնացուցած էր հայ հոգին:

Իսկ այրին՝ որ այս պատկերին դրան առջեւ կը կենայ, այնքան յանդուգն է սրտառու, կը խորհրդանշէ արթուն խիղճը հայուն, և խորհուրդը զոհողութեան: Ո՛հ, այդ այրիին պատկերը մեզ կ'առաջնորդէ աւետարանի այրիին, որ փրկութեան գանձանակին մէջ դրաւ իր լուսան, ինչպէս՝ հայ այրին հայ փրկութեան գանձանակի՝ խորվիրապին մէջ պիտի նետէր իր նկանակը: Աւետարանը իր այրին ունի, ինչպէս մեր պատմութիւնը իր այրին, երկուքն ալ անմահացած են իրենց նուիրական կեցուածքով և քայրացած, ինչպէս հայ հոգին եղբայրացած է քրիստոնէական ոգիին հետ, և արդիւնագործած հայ քրիստոնէան: Բայց հոս չի վերջանար սրտգրաւ խորհուրդը այդ զոհողութեան. այս երկու այրիներուն թով կայ նաև ուրիշ մը, անիկա հայրութիւնն է ինքնին: Աւետարանի գանձանակի առջեւ անցան շատ ազգեր, և պատմութիւնը կրնայ վկայել թէ իւրաքանչիւրը ինչ է ձգած հոն. անցած է նաև հայը ու հոն դրած իր մարդը ունեցածը: Տուինք մեր արեան վերջին կաթիլը, անցանք ընդ հուր և ընդ սուր, և մեր խորտակուած ուսերուն վրայ առած Աստուծոյ շնչարանը, ելանք մեր պատմութեան գողգոթան: Այժմ ոչինչ ունինք, այրի ենք ու անմատուց, բայց գոհ ենք, զի երկիւք մարգարտին, մեր հոգիի փրկութեան համար տուինք այդ ամէնը, առով ապրեցնելու համար մեր Եկեղեցին և մեր Ազգը:

Իսկ ՎԴիւտ նշխարացող, տօնն է հայ եւրախտագիտութեան, հանգէպ այն մեծ հայուն որ այնքան իմաստութեամբ և զոհողութեամբ հրաշակերտեց մեր Եկեղեցին, որուն հիմնարկութեան տօնն է որ կը տօնենք այսօր:

Երազի մը իրագործումն է այսօրուան

տոնը. գուշը գիտէք պատմութիւնը այդ եւրագին, Լուսաւորչի առաքելական ոգւոյն կոթողն է ան. տառապանքներէ, չարչարանքներէ, խորվիրապի արհաւիրքէն չը վախցող, և տարիներով վսեմ երազի մը, պայծառ տեսիլքի մը սեւեռուած Հոգիին յաջողութեան կոթողը. Պատմութեան բուրմէն մեծ գործերը նախ երազներ, ծրագրեր եղած են. Երազ մըն էր Սողոմոնի գեղեցիկ տաճարը Փիւնիկեցի ճարտարագետի մտքին մէջ, երազ մը կամ ծրագիր մըն էր Մովսէսի հուշակաւոր արձանը՝ Մ. Անճեկոյի երեսակալութեան մէջ, երազ մըն էր այս գեղեցիկ տիեզերքը Աստուծոյ մտքին մէջ, և երազ մը եղաւ մեր աննման Եկեղեցին Լուսաւորչի մտքին մէջ, լըղացած Հայաստանի աստղապարզ երկնքին ներքեւ. Սրազը Աստուծոյ խորհուրդին արտայայտութիւնն է, չողը հոգիի աւերակին, սանդուղը մարդուն և երկնքին միջև, մարդկային հոգիի սեկատարութեան վրայ շրջող հոգին, որ քառուէն, անէութենէն կը նորաստեղծէ նոր աշխարհներ. Մարդը պատկերն է Աստուծոյ, այսինքն արգասիքը իր երազին. տեսիլը մարդուն յայտնութիւնն է Աստուծոյ, որով մարդ կը լինի մարդարէ և տեսնող, այսինքն իր հոգին կը յառի յաւիտեանականին. Մեր ժողովուրդի գոյութեան և յարատեւութեան գաղտնիքը իր եւրագի ժողովուրդ մ'ըլլալն է. ան կորսուած կ'ըլլար ցարդ, եթէ չուենար գեղեցիկ տեսիլքը տեական իրողութիւններու. այն օր որ դադրինք երազելէ և յուսալէ, կը մեռնինք:

Երազող մըն էր Լուսաւորիչը, երազող մը Ս. Սահակ, և փառահեղ երազող մը եղաւ հայ վարդապետներու նախատիպար Ս. Մեսրոպը, որու տեսիլքին մէջ թանձրացան իր իղձն ու հաւատքը, և եղան հայ գիրբոս այն հրաշալի իրողութիւնը, որուն շնորհիւ Հայ ժողովուրդը և Հայ Եկեղեցին կ'ապրին ու կը շնչեն մինչեւ այսօր, իբր արտայայտիչ աւետարանով քաղաքակիրթ կեանքի մը:

Մեր Եկեղեցին տեսիլքի մը ծնունդ է: Սակայն չի բաւեր տեսիլքը. աստուածային իմաստութիւն պէտք է, տեսիլքով գոյաւորուածը տեսնելու և իր նպատակին առաջնորդելու: Մարդկային ծանօթութիւնները փոփոխական են ու զաղփաղփուն:

Այսօրուան գիտութիւնը վաղուան առաւապելն է: Մարդկային իմաստութիւնը տեական չէ, կատարեալ չէ, անիկա աւագի վրայ շինուած տան կը նմանի որ չի գիտանար ժամանակի հարուածներուն: Ոչինչ միայն Բարեկունէն, Աթէնքէն, Հռովմէն, մարդկային իմաստութեան այդ ձեռնակերտներէն. պէտք է աստուածային տարի մը գոյութիւն ունենայ իր մէջ, այլապէս աշխարհիկ իմաստութիւնները անհունապէս կը բազմապատկուին, ու ի չգոյէ հաստատուն ստուգանիչի մը, զիրար կը հակասեն և կ'իյնան, վասնզի մարդկային մտքի գերիշխանութիւնը միօրեայ է, երէկի իմաստունը վաղուան յիմարն է: Աստուածային իմաստութիւնը, անվրէպ գիտութիւնն է աշխարհի. հանձնարը անոր սօսնքէն կ'ըմպէ, և տեսանողը անոր ճառագայթին կը յառի: Այդ երկնային իմաստութեան շնորհիւ էր որ ձկնորաներէն առաքեալներ, և հովիւներէն մարդարէներ եղան, որուն կրակով սրբուեցան բոլոր հոգիները, և իմաստնացան խօսիչ չկրցողները: Մեր Եկեղեցւոյ ճարտարագետ Լուսաւորչին, և իր յաջորդներուն չպակեցաւ այդ իմաստութիւնը, որոնք երկնային ծորանքներէն ըմպեցին, և եղան մատենագիրներ, բանաստեղծներ, և երգիչներ Աստուծոյ փառքին, սուրբն և մատուռականք իր տեսնութեան, և իմանի Կենաց քարոզողներ իր իմաստութեան:

Ձի բաւեր սակայն միայն իմաստութիւնը, անոր պէտք է միանայ զոհողութիւնը, որ պէտքի տեսիլքով յղացուած տունը կամ հաստատութիւնը կարենայ դիմանալ Գեղեցիկ և Նոյն ատեն իմաստալից է այն սովորութիւնը որ տունի մը, կամ ձեռնարկի մը հիմնարկէքն կենդանիներ կը մորթուին, և անոնց արիւնը կը թորուի շէնքի կիմբուն մէջ, իբր խորհրդանիշ զոհողութեան, զի արիւնը գրաւականն է այդ զաղափարին: Մեր Եկեղեցիին չպակեցաւ այդ զոհողութիւնը, Լուսաւորիչ անոր առաջին որմնագիրը, իր ղովանդակ կեանքը ընծայեց, և մեր Եկեղեցիին հիմքը կը կենան անոր ոսկորներուն վրայ: Ամենէն առաջ Լուսաւորչի սերունդը որ այնքան պանծալի և ազգանուէր գէմքեր տուաւ, ինքզինքը զոհեց Հայ Եկեղեցիին և Աղբին, լուսաւորելով և դաստիարակելով ժողովուրդը, և

առաջնորդելով զայն իր ճակատագրին, որ թէև տխուր՝ բայց միշտ փրկարար եղաւ, որ թէպէտ տառապագին՝ բայց միշտ վսեմ հանգիստացաւ: Զոհողութեան ոգին միշտ արթուն և կենդանի եղած է մեր դարաւոր կեանքին մէջ. եթէ յաճախ մեզի պակսեցաւ իմաստութիւնը, սակայն երբեք զոհութիւնը, եւ արդէն ի՞նչ արժէք ունի կեանքը, եթէ ան կոտորած ճրագի մը պէս ամէն օր կը մարի և կը ծխայ ինքն իր հաւար միայն: Հայ Եկեղեցին դարերով այդ զոհողութեան կեանքը ապրեցաւ. վկայ՝ իր քրիստոնէականութիւնը ու սուրբերը, վկայ՝ իր դարաւոր արեւնոտ պատմութիւնը: Հայ Եկեղեցւոյ պատերը իր զաւակներու արեան շաղախով ամրացած են, հայ հաւատքին կանթեղը իր զաւակներու արցունքով միշտ վառ մնացած է: Հայ Եկեղեցին ցեղին խնամախօսն է, այն սրբարանը՝ ուր հայ իսկները ամենէն աւելի մարդկեացաւ դէպի բարին և կատարեալը, այն զանձարանը՝ ուր պահուեցան մեր հոգիին ու մտքին շնորհները. և մանաւանդ փրկութեան տապանը, մեր պատմութեան արեւնոտ ծփանքներուն զիմաց:

Երբեք մի՛ փոխէք զայն ուրիշ ո՛չ մէկ արժէքի հետ. ան՝ որուն ճարտարապետը եղաւ Լուսաւորիչ, որուն լուսարարապետը եղաւ Մեսրոպ, որուն ժիր մատուցակը հանդիսացաւ Սահակ, որուն աղօթող քուրմը եղաւ Նարեկացին, որ իր հոգիին հետ Աստուծոյ ճենճերեց բովանդակ ցեղի հոգին, և որուն քաղցր երգիչը եղաւ Շնորհալին: Վստահ եղէ՞ք որ եթէ քանդուի Եկեղեցին, Ազգը չի կրնար ապրիլ:

Մի՛ նայիք այժմու իր խեղճութեան, անիկա շատ դժուարութիւններու բախած է, բայց չէ խորտակուած, անիկա շատ փոթորիկներ տեսած է, բայց միշտ արձակած է իր լոյսը իրեն յառող հոգիներուն, ու տարածած իր հովանին, որ եթէ աշխարհիկ զօրութեամբ զինուած բազուկ մը չէ եղած, սակայն հոգեւոր միջնորդութեան և հաւատքի նեցուկ մը եղած է մարմնաւորապէս խոշտանգուած և զերուած իր զաւակներուն համար: Այժմու իր անփառունակ և սգաւոր վիճակին նայելով մի՛ խորհիք թէ ան դադրած է այլևս իր բարերար ու բախտորոշ դերը կատարելէ, և թէ մօտ է իր անկումը, ինչպէս կը խոկան շատեր: Մի՛

նայիք այժմու իր ցնցոտիներուն, անիկա երբեմն ծիրանագոյնս դժխոյ մըն էր, որ իր պատմութեան պատառներով պատեց իր զաւակներուն վէրքերը, և որ փոխադարձաբար կը սպասէ անոնցմէ հաւատքի և անձնութեան փոխարինութիւն մը: Սիւրեցէք զայն, սրբուեցէ՛ք անով, և անոր մեծութեան գանձերուն մէջ որոնեցէ՛ք ձեր հոգեկան կազդոյրը, պատրաստ ըլլալով եթէ հարկ ըլլայ, պատուելու ձեր զգեստները և անոնց լաւագոյն կոտորներով վերբստին հագուեցնելու և զարդարելու բովանդակ հայութեան այդ սգաւոր ու դժբախտ Մայրը: Ի՞նչ փոյթ թէ այժմ սուգին շղարշը իջած է իր շուրջ, թէ փոթորիկ և արիւն կը կոծեն իր պատերը. անոր հիմերը հաւատքի կրակով են զրուած, և ապագայ յօսիւն հեռանկարովը ջահաւորուած: Ճշշմարտութիւն մը կայ Աւետարանի այս խօսքին մէջ, թէ «դրունք դժոխոց մի՛ յաղթահարեսցեն զնա»:

Եկեղեցին այսօր առաւել քան երբեք պէտք ունի իր զաւակներու սիրոյն և անվերապահ հաւատքին: Մեր զգացումներով տաքցնե՛ք այն սուրբ տաճարը որ մեր հոգիին սրբարանն ու կրթարանը եղաւ, որուն մէջ հայուն Աստուածը, Լուսաւորիչ Աստուածը կը բնակի: Շինե՛ք այն սուրբ խորանը ուր Միածինը իջաւ և զմեզ Աստուծոյ որդեգրեց: Շինե՛ք այդ լուսոյ խորանը որուն առջև առաջին անգամ Լուսաւորիչ ծնրագրեց, և որուն վրայ հայ սերունդներ աղօթեցին դարերով: «Եկայք Շինեսցուք» . . . շինե՛ք մեր փրկութեան նաւը, և պատրաստ ընենք զայն գալիք ջրհեղեղներու. այդ կերպով միայն կատարած պիտի ըլլանք մեր պարտքը հանդէպ Լուսաւորիչին, մեր Եկեղեցիին, և Աստուծոյ, որուն վայելէ փառք յաւիտեանս. ամէն:

ԵՂԻՇԷ ՎԱՐԴԱՊԵՏ

ՔՐԻՍՏՈՆԵԱԿԱՆ ՄԱՐԳԱՐԷՈՒԹԻՒՆ

Ա. — ԵԱԿՈԻՄ ԵՒ ԲՆՈՅՔ

Մարգարէական ոգին, որ ի յայտ եկած էր երբայցեաց մէջ, և գործունէութեան այնքան փառաւոր շրջան մը բոլորած էր՝ շուրջ 700 տարիներ, կարծես լուծ էր այլևս՝ Տէրով ծնունդը կանխող 3-4 դարերու ընթացքին։ Հոգեւոր սովի այդ դարերուն, սակայն, իսրայելացւոց կրօնական միջնուշորտը լեցուած էր լարուած ակնկալութեան մը եւ ըստականացումով։ Ակնկալութեան՝ Ժամանակներու լրմանի արշալոյսին, երբ Աստուծոյ շնորհները հեղեղի պէս պիտի ողողէին մարդկութիւնը։

Երկնային էակի մը այցելութիւնը անշանկ կոյսի մը աւետեց բացումը այդ նոր թուականին։ Համեստ կոյսը հազիւ լսած աստուածային այցելութեան աւետիքը՝ իր մէջ կը զգայ շնչելը նոր ոգիի մը. սիրտը լեցուած է անսովոր խանդով մը. պէտք կը զգայ պարպել զայն։ Որով սակայն՝ Միտքը կ'իյնայ իր ազգական եղիւստեթիւննոր քով կը վազէ, առ ոչինչ համարելով երկար ճամբորդութեան մը տաժաճը։ Ու երբ իրարու կը հանդիպին, երկինքէն բախտաւորուած այս էակները, զիրար կ'ողջունեն այնպիսի վսեմ լեզուով մը, և կ'ընեն այնպիսի յայտնութիւններ որոնք վեր էին հասարակ մահկանացուի մը կարողութեանէն։ — Մին՝ «Լեցուած Հոգւով Սրբով», միւսին «Տիրով մայր» ըլլալը կը մարգարէանայ։ Միւսը՝ «բոլոր ազգերէն իր երանութիւնը կը նախատեսէ։ — Այս պայմաններուն մէջ ծնունդ կ'առնէր յօրինուէական մարգարէութիւնը, ներշնչեալ խոսքը, և աստուածային խորհուրդներու քողարարձումը։

Ահա ուրիշ մը, բերանը կը պուծած Զաքարիան, ինք ևս «Լեցուած Հոգւով Սրբով» կարծես վերստին կեանքի կը կոչէ Իսրայէլի ինն մարգարէները. իր տղուն ապագան կը գուշակէ, և նոր դարաշրջանի մը արշալոյսը կ'աւետէ։ Անդին՝ տաճարին մէջ, աւելարդ ծերունի մը — Սիմէոն — աստուածային մանուկ մը գրկին՝ կը խօսի այնպիսի լեզուով մը զոր մանկան ծնողքը չեն հասկնար։ Ահա ուրիշ կին մը — զառաժեպալն ջանաւ — կը

մարգարէանայ և զԱստուած փառաբանելով Մեծ Մանկան ապագան կը պատմէ։ — Մէջտեղ երկու մանուկներ եւ անոնց շուրջ տարօրինակ լեզուներով եւ յայտնութիւններով ապագայի թանձր վարագոյրին քողարարձումը։ Այս Մանուկներն այլ մարգարէի մը — աւելի քան Մարգարէի մը — գործունէութիւնը պիտի ունենային։ Անոնցմէ մին Միւսէն պիտի որակուէր «Առաւել քան զմարգարէ»։ Իսկ ինքը պիտի հրաշակուէր «Ժողովուրդէն իբրեւ Այլ Մարգարէ»՝ հզոր արդեամբք եւ բանիք առաջի Աստուծոյ եւ ամենայն «Ժողովուրդեան»։ — Ուրիշ սակայն խօսելու եւ գործելու այս նոր եղանակը . . . — «Հողմ ուր կամի շնչէ, եւ զձայն նորա լսես, այլ ոչ գիտես ուստի զայ կամ յո՛ւ երթայ . . . »։

Պենտեկոստէի դէպքը Երեսայիքը եւ գործնական սկզբնաւորութիւնը եղաւ ինչ որ նախատեսած եւ քարոզած էին վերոյիշեալները։ Լեզուները քակուեցան, սիրտերը ընդարձակուեցան և մարգարէանալու շնորհը ընդհնի մը պէս ծաւալեցաւ նորադարձներու մէջ։ Նախնական Եկեղեցիի մէջ կարծես կ'իրականանար Մովսիսի սա ըլլածները. «Ո՛ր տարի զամենայն «Ժողովուրդս Տեսանալուցս, յորժամ տայի Տէր զՈգին իւր ի վերայ նոցա» (Թիւք ԺԱ. 29)։

Այս գերբնական երեւոյթը բնական էր եւ անխուսափելի՝ այն հանգամանքներու մէջ որոնց տակ կուգար ան մարդոց, Մարգիկ երբ քրիստոնեայ կ'ըլլային, իրենց մէջ կը զգային Նոր կեանքի մը շրջան ընելու, որուն երանական ազդեցութեան ներքեւ կը խօսէին այնպիսի լեզուով մը, և կը յայտնէին այնպիսի խորունկ ճշմարտութիւններ, որոնք իրական նշաններն էին Աստուածային Ոյժի մը ներկայութեան Եկեղեցիին ներս։ Վասն զի նորադարձները խորապէս համոզուած էին թէ «Տիրով օրը», որուն կը սպասէին Իսրայէլի բոլոր ընտրեալները, և զոր դուշակած էին Հին Աւետարանի մարգարէները, արդէն իսկ եկած հասած էր, և մարգիկ բուռն կերպով կը ցանկային գիտնալ թէ այս նոր թուականը ինչ կը նշանակէր իրենց եւ աշխարհի համար։ — Այս էր Քրիստոնէական մարգարէութեան գետինը որուն վրայ առաջին գործողները եղան նոյնինքն Առաքեալները։

Առաքեալներու հետ զուգընթաց լսելի եղան նաև ուրիշ ձայներ որոնք կը մեկնէին Աստուծոյ գործելու կերպերը և կը բացատրէին փրկութեան նոր Անտիսը: Անոնցմէ ամենէն յայտնի գէմբրէն էին Սեփանոս, որ թէն էլ յիշուած իրրեւ մարգարէ, սակայն իր կեանքն ու գործը մարգարէի մը վայել կեանք ու գործունէութիւն էր: Իրրեւ մարգարէ յանուանէ կը յիշուին (Ագարոս, որ զուշակեց մեծ օով մը, և Պօղոս Առաքեալի ձերբակալութիւնը: Բառնաբաս, Շմաւոն «կոչեցեալն Նիւգէր», Ղուկիոս Կիրենացի, Մանայեմ «գայեկորդի Հերովդի Յորրորդապետի» և Սաւլոս (Գործ ժ. Գ. 1-3): Այս վերջինները եւր պաշտամունք կը կատարէին պատգամ ստացան Բառնաբասը և Սոդոսը ձեռնադրելու այն գործին որուն կանչուած էին անոնք Ս. Հոգիէն: Յուդա և Շիլա ևս (Գործ ժ. 32), որոնք Պօղոսի և Բառնաբասի հետ Անտիոք զրկուեցան երուսաղէմի ժողովին վճիռը հեթանոսութենէ եկած քրիստոնէից հաղորդելու համար, կը յիշուին իրրեւ մարգարէներ: Ինչպէս նաև՝ Փիլիպպոս Սարկաւագի չոքս կոյս աղջիկները (Գործ ի. 13):

Մարգարէական շնորհը չէր սահմանափակուած վերոյիշեալ ծանօթ անձնաւորութեանց մէջ, այլ լայնօրէն տարածուած էր քրիստոնէական համայնքներու մէջ: Հաւածանքը որ յաջորդեց Ստեփանոս Սարկաւագի մահուան, ցրուեց աւետարանի հետեորդները շրջակայ երկիրներ, և անոնք իրրեւ Բփոքր մի խմոր սկսան զանգուածներ խմորել, և բազմացաւ թիւն անոնց որոնք կը ջանային մեկնել ազնաւ ժամանակացոյց, և կը խօսէին ռորպէս հոգին տայր բարեաւել նոցա: Այս կերպով ամէն համայնք ունեցաւ իր մարգարէները: Անշուշտ անոնց մէջ զանաւանջան նաև սուտ մարգարէներ, սակայն ի սկզբան քիչ էր անոնց թիւը, եւ իսկական մարգարէներու հմայքը ստուերի ներքեւ կը ձգէր զանոնք: Կարճ ժամանակի մէջ մարգարէները մեծ յազգ շահեցան հաւատացելոց առջև և կարգուեցան ճի պէտս սրբոց, այսինքն կազմեցին նախնական Եկեղեցիի նշուիրապետական» մէկ կարգը, և իրենց աստիճանով առաքեալներէն անմիջապէս վերջը կուգային: Աջորտ եզ Աստուած յեկեղեցւոյ այս են՝ նախ զառաքեալս, երկրորդ զմարգարէս: . . . »:

Նոր մարգարէութեան առաջին ներքնը եալ արտայայտութիւնը կ'երեւի Պետրոսի եւ Պօղոսի քարոզներուն մէջ (Գործք Բ. 14-36): Անոր զասական անազգու յատկանիշը ի յայտ կուգայ Անանիայի եւ Սակիրայի պակուցիլի դատաստանին (Գործք Ե. 1-11), ու Սիմոն Մոգի (Գործք Ը. 18-21) եւ Եղիմաս Իմաստունի (Գործք ժ. Գ. 8-12) հուժկու սաստումին մէջ, Իսկ իր նախաեստութեան նկարագրիւր երեան կուգայ Ագարոսի եւ այլոց կանխատեսութեանց մէջ (Գործք ժ. 28, Ի. 10-11):

Ինչ որ ըսուեցաւ ցարդ անցողակի, և վեր ի վերոյ պատմութիւնն էր քրիստոնէական մարգարէութեան ծագման և ծաւալման. ի՞նչ էր սակայն ան իր իսկութեան մէջ:

Բայց նախ քան քրիստոնէական մարգարէութեան մասին խօսիլը, կ'արժէ ակնարկ մը նետել հին ազգաց և Հրէից մէջ ի կուրտրութեան հղած մարգարէութեանց վրայ: Գրեթէ բոլոր հին ժողովուրդներու մէջ ընդհանուր ընդունելութիւն գտած է սա գաղափարը՝ թէ Աստուածութիւնը կրնայ ուղղակի յարաբերութեան մէջ մտնել մարգարէութեան հետ, և իր կամքը յայտնել անոնց: Կը տարբերէին միայն հասկացողութեան կերպին և անոր գործնական կիրարկութեան մէջ: Ըստ հեթանոսական ըմբռնումին աստուածային զօրութիւնը կրնար անհատ մը իրեն ենթարկել և անոր հետ յարաբերութեան մէջ մտնել և իր կամքը անոր յայտնել՝ ենթակային ինքզինքն ելած մէկ պահուն միայն, այսինքն գէթթագի վիճակի մէջ:

Այսպէս՝ օրինակ՝ յուճաց մէջ Պրութեան հարցուկը, Տեփեան տաճարի մէկ ճեղքէն ելած գոլորշիէն զգլխէն ետքը կը սկսէր իր պատգամները տալ: Որոշ մարդիկ կ'առնէին այս պատգամները, որոնք ընդհանրապէս շփոթ և անորոշ գաղափարներ կամ հոծիւններ կ'ըլլային, և քիչ անգամ միայն յօդաւորեալ, բայց միշտ անկապակից խօսքեր, և համազմանքներու պահանջքին համարաւ կը մեկնէին: Այս մեկնիչները յուճաց մէջ ծանօթ էին քրօքիտոս անունով որ կը թարգմանուի Վարգարէս:

Մարգարէութեան համար անհրաժեշտ նկատուած գէթթագի յի այս վիճակը, թէն բոլորովին անձանօթ չէր Ներայեցւոց մէջ, սակայն ասոնց ըմբռնումը հիմնովին կը տարբերէր հեթանոսականէն:

Նախ Եղեմիանի մէջ մեծ էր տարբերութիւնը երբայական մարգարէութեան և Հեթանոսականին միջև. վասն զի վերջինս ներուճն նպատակն էր մարգարէութեան միջոցաւ ապագայի մասին տեղեկութիւններ ստանալ առանց բարոյական կամ կրօնական հետապնդումի. անհնգի որ զուտ շահագիտական և աշխարհիկ նպատակի համար միայն կը գործէր հեթանոս մարգարէն —, եթէ այս բառը՝ ներկայ հասկացողութեամբ՝ շատ չէ իրեն։ Իսկ երբայականին նպատակը համակ կրօնա-բարոյական էր. — Աստուածային կամքին ծանօթացում մարդոց, և բարոյականի բարձրացում անոնց մէջ։

Ձեռով ալ տարբեր էին ասոնք իրարմէ։ Ինչպէս ակնարկեցինք, հեթանոս գուշակը կամ պատգամախօսը, բոլորովին ինքզինքէն ելած վիճակի մէջ կը խօսէր, իսկ հեթանոս մարգարէն բոլորովին գիտակից վիճակին մէջ կուտար Աստուծոյ կամքին յայտնութիւնը։

Աւելի կը տարբերէին սակայն ասոնք իրարմէ իրենց պարունակութեամբ։ Ինչ պատգամներ կրնար տալ զոր օրինակ խեղացընոր հարցուիլը իր զգլխանքին մէջ, կամ ինչ մեկնութիւններ կրնային տալ անոնց՝ շահագէտ քուրմերը հեթանոս աշխարհին. — երկզիւի խօսքեր՝ աօրեայ կեանքին վերաբերեալ։ Իսկ երբայական մարգարէութեանց մէջ ի յայտ կուգան կրօնական ճշմարտութեանց ամենախորունկ և ամենավսեմ յայտնութիւններ զորս երբեք աշխարհ լսած չէր։ Անոնց մէջ վառ և առոյգ գոյներով կը նկարագրուի Աստուծոյ ապագայ թագաւորութեան հեռանկարը։ Երբայեցի մարգարէները եղան միջոցներով Աստուծոյ իր կամքը յայտնեց խորաշխարհէ մարգարէութեան։ Երբայեցի մարգարէները եղան նոյն ասոնք, հզօր ախօքանները աստուածատուր կրօնքին անաղարտ և անձղ զահպանումին։ Ծառացան անոնք այն բոլոր ապականաբար տարբերուճն և խառնակիչ ձեռքերուն զէմ, որոնք ժողովրդական հեշտասիրական բերուցներու եւ հեթանոս ազգաց հետ շփման խողովակներու միջոցաւ մուտք գործել կը սպառնային Խորայշխի ժողովուրդին մաքուր կրօնքին մէջ։ Եւ վերջապէս իրենց նախատեսութեամբ և քարոզութեամբ հարթեցին և մասնանշեցին այն ուղին որ պիտի տանէր մարգարէութիւնը Գերագոյն

կրօնքին։ Այս և այլ վսեմ հանգամանքներով երբայական մարգարէութիւնը անբաղ-գատելի է ու է կրօնքի մէջ ի յայտ եկած համանման երեւոյթին հետ։

Ինչ էր սակայն բնոյթը քրիստոնէական մարգարէութեան։

Ան աւելի կատարելագործուճը, բարգաւաճուճը և ժողովրդական աւելի լայն խաւերու վրայ ծաւալումն էր երբայականին։ Երկուքն ալ միեւնոյն աղբիւրէն կուգան, բայց տարբեր՝ իրենց որակով և տեսլակաւ։ Տեսակէտով մը՝ երբայականը երբեք աւելի վսեմ է եւ գերազանց. որովհետեւ յաճախ Աստուծոյ հոն տիրական է իր ամբողջ հեղինակութեամբը և վեհութեամբը։ Մարգարէներէն ոմանք — մեծագոյնները — իրենք իսկ կը տառապին երբ Աստուծոյ ձեռքը իրենց վրայ կ'ըլլար։ Անառնուն Եսայիքն իր յայտնութեանց և արտայայտութեանց մէջ այնպիսի վսեմ ոլորտներու մէջ կը սաւառնի որ Մատթէի հրեշտակը կամ Յովհաննէս արծիւը միայն կրնան զինքը գերազանցել։ Սակայն ուրիշ տեսակէտներով քրիստոնէականը աւելի բարձր է քան երբայականը. վասն զի ան — քրիստոնէականը — գործնական է, եւ, դրական զետեղի վրայ կը դրած։ Ինչ որ Խորայշխի մարգարէները նախատեսած և նկարագրած էին միայն, իրենք անոր իրագործման աշխատանքին լծուած են։ Վասն զի թէ և քրիստոնէական մարգարէութիւնն ալ, երբայականին նման, նպատակ ունէր Աստուծոյ կամքին հասկացողութիւնը և հոգեկան ճշմարտութեանց թափանցումը, բայց իր գերը չէր լրանար զանոնք ժողովրդին յայտարարելով միայն, կամ մազադաթնութեամբ արձանագցնելով. այլ՝ քրիստոնէայ մարգարէներ ունէին նաեւ այդ յայտնեալ ճշմարտութիւնները սիրտերէ ներս փոխանցելու աստուածատուր ձիրքը եւ կարողութիւնը, մարդոց նկարագրները վերափոխելու ըստ աստուածային պատկերին, որ եղծուած էր մարդուն անկումով։ Տեսակ մը մարդկային կաւէն հոգեւորէականը պատրաստող վսեմ արձանագործներ էին ասոնք։

Քրիստոնէայ մարգարէները ներշնչեալ քարոզիչներ էին, կը խօսէին իրեւ գործիքները Ս. Հոգիին ուսուցանելով, յորդորելով, սրտապնդելով եւ մխիթարելով։

Սակայն անոնցմէ հոմանք ալ նոր յայտնուած թիւններ կ'ունենային և ապագան կը գուշակէին: Յաճախ մարդոց սիրտերուն գաղտնիքը կը կարգային: Ասոնց խօսքին ալ յաճախ վուզընեմք էր այնպիսի հզօր ներշնչում որ որ երբեմն ենթական կը զգար ինքզինքը հոգեզմայլուածի եւ յափշտակումի վիճակի մը մէջ: այսուհանդերձ ասոնք չէին կորսնցններ իրենց գիտակցութիւնը, և անձին հակակշռումը, վասն զի ըստ Պօղոս Առաքեալի հաւաստումին՝ կրնային իրարու հնազանդիլ: այսինքն երբ հաւաքուիթի մը մէջ մարգարէ մը խօսելու ատեն, յանկարծ ուրիշ մը նոր յայտնութիւն կը ստանար ու կ'ելլէր զայն աւանդելու, անմիջապէս նախորդը պէտք էր լռեր: Այս չէր սակայն պարագան զլեզուախօսութեանն ատեն:

Ի սկզբան մարգարէները առ հասարակ մնայուն քարոզիչներ էին, քրիստոնէական որոշ համայնքի մը մէջ: սակայն Առաքելոց լուսաշող արեւներու հետզհետէ շփումով այս նոր աստղերը սկսան շրջան ընել քրիստոնէական երկնակամարին վրայ: Ասոնցմէ հոմանք ալ Առաքելոց նման շրջուն քարուղիչներ դարձան:

Մարգարէից պաշտօնը, ըստ երևոյթին, ստամանիակուած էր միայն հաւատացելուց մէջ: հեթանոսներու մէջ գործելու կամ աւետարանի լոյսը հեթանոսներու տանելու պաշտօնը, իրեւ հողուն մէկ այլ նորո՞ր: Առաքեալներուն հետ զուգընթացաբար՝ վերապահուած էր «Աւետարանիչ» ներու:

Մարգարէութիւնը իրեն յատուկ յատկանիւնքով կը զանգաւնուէր խօսելու միւս երկու ներուներէն — վարդապետութենէն և լեզուախօսութենէն: Առաջինէն կը զանգաւնուէր ան իր ինքնաբուղիս և ներշնչեալ հանգամանքով, իր թարմութեամբը և ուժգնութեամբը: Իսկ լեզուախօսութենէն — վերոյիշեալ հանգամանքներով նոյն ըլլալով հանդերձ — իր հասկնալիութեամբը: Իր գլխաւոր նպատակն էր, ինչպէս ակնարկեցինք, համոզել, սողովցնել, խաղաղեցնել, մէկ խօսքով՝ շինել: հանգամանքներ՝ որոնք անհրաժեշտաբար կը պահանջեն որ այնպիսի շնորհ մը բմբռնելի ըլլայ ունեւորներուն: Թէեւ յաճախ մարգարէից ներշնչեալ խօսքն ալ, լեզուախօսութեան պէս, իր մէջ կ'ունենար գերնականի և անդնականի շուշ մը, այսուհանդերձ ըստ

ամենայնի հասկնալի էր ան, թէ՛ ըսողին և թէ՛ լսողին համար: Ու խօսելու այս կերպը ամենէն աւելի շինիչ է: ներշնչեալ՝ բայց հասկնալի: վիճէն կեած՝ բայց մարդոց սիրտերուն դացող:

ՇՆՈՐՀՔ ՎԱՐԴԱՊԵՏ

(Եւրոպայի)

Զ Ո Ւ Պ Ա Ե Ր Ո

ԼԵՋՈՒԱՅՈՍՈՒԹԵԱՆ ԵՒ ՄԱՐԳԱՐԵՒԹԵԱՆ

«Ով որ լեզուախօսութիւն կ'ընէ, մարդոց հետ չէ որ կը խօսի» այլ Աստուծոյ հետ, որովհետեւ ոչ ոք կը հասկնայ ինչ որ կ'ընէ, վասն զի Զօդիւն թիւադրուած անընթաց խորհուրդներ կը խօսի: Իսկ ամ որ կը մարգարէանայ, մարդոց է որ կը խօսի և իր խօսքը շինի, միթիքայի և փոփոխաբար արդիւնք կուտայ: — Ով որ լեզուախօսութիւն կ'ընէ իր անձը միայն կը շինէ, իսկ ոչ որ կը մարգարէանայ՝ եկեղեցին կը շինէ: — Կ'աւզեն որ ամենեղ ալ լեզուախօսութիւն ընէ. բայց աւելի կը փափաքուի որ մարգարէանայ: — Որովհետեւ աւելի շինի է մարգարէութիւնը քան լեզուախօսութիւնը: Բայց երբայրեն, եթէ զամ ձեզի լեզուներ խօսելով, ի՞նչ օգտակարութիւն կ'ընայ ունենայ. եթէ սակայն խօսիմ ձեզի յաջօժութիւններով, զիտութեամբ, մարգարէութեամբ կամ աւագմամբ՝ այն ատեն օգտակար կ'ընայ ըլլալ: Միայն լեզուախօսութեամբ՝ պիտի մնամք անկենդան երաժշտական գործիքներու արքան անխնայ օղակի հանգնէ...: Եթէ արդօքն լեզուախօսութեամբ՝ հոգիս միայն կ'արթոյր, այլ միտս անպատշաճ կը մնայ: Արդ աւելի աղէկ չէ՞ որ արդօքն թէ՛ հոգիով և թէ՛ միտով, Աստուծոյ փառաբանութիւն եղեն թէ՛ հոգիով և թէ՛ միտով: Եթէ միայն հոգիով փառաբանութիւն եղեն Աստուծոյ, հովդ կենցաղ զգեստ ի՞նչպէս բա փառաբանութեանդ «Ամեն» պիտի ըսէ, որովհետեւ բառիդ չի հասկնար: — Կրնայ ըլլալ որ դուս աղէկ փառաբանութիւն կ'ընես բայց ընկերդ չի շինել: — Փառք Աստուծոյ, ձեր ամենէն ալ աւելի լաւ լեզուախօսութիւն կ'ընայ ընել. բայց կը մարդերեմ եկեղեցիին մէջ հասկնալի ճիշդ խօսք ըսել քան շատ խօսք՝ լեզուախօսութեամբ: Ուրեմն լեզուախօսութիւնը մտն է ոչ թէ հաւաստեցեալներուն՝ այլ անհաւատներուն. իսկ մարգարէութիւնը՝ ոչ թէ անհաւատներուն՝ այլ հաւատացեալներուն: — Եթէ եկեղեցիին մէջ հաւատալի, և թէ՛նքիդ ալ սկսիի լեզուախօսութիւն ընել, եւ յանկարծ ներս մտնէ զգեստ քան իր կամ անհաւատ արջը՝ ուր թէ ատմք խեղդեցնէ: Իսկ եթէ ամենք ալ մի առ մի մարգարէանայ և ներս մտնէ անհաւատ արջ զգեստ քան, կը յամոզմանով ամենեղ եւ կը բնութի ու անոր տեղին զայնցիմներ երեսուն կ'ելլեն և երեսի միայ իյնալով կ'երկրպագէ և կը խոստովանի թէ արդարեւ Աստուծոյ ձեր մէջ է:

(Ա. Կորնթ. ԺԴ. 2-25)

ՔԱՆԱՍՏԵՂԾԱԿԱՆ

Ս Ա Մ Ա Ր Ո Ւ Հ Ի Ն

ԱՐԹՈՒՆ ՎԱՐՊԱԳՅՈՅԻՆ

Յոգնած ու ծարաւ,
 Ջրրհորին առջեւ
 Յիսուս կանգ առաւ :
 Կին մը աչքն իրեն, մեղմով կը հանէր
 Դոյլը ջրրհորէն :
 Զիթենինները արծաթ լըռութեամբ կը շքնչէին խոր,
 Պահն էր արեւի մեծ արիւննումին :
 Երկինքն անեզուկ զերթ մեծղի զանգակ,
 Կը տաղաւարէր բլուր ու ձորակ :
 Հեռուն, շատ հեռուն,
 Երկինքը խածնող զոյգ սարակներու փէշերուն վըրայ,
 Հովին ու իր հօտ :
 Ճամբան՝ մեռած օժ՝ կ'իյնար լեռան շուրջ :
 Աւելի անդին քէնոտ կը խոկար Սիւզէմը փարթամ,
 Տըւած իր կըռնակ Գարիգին լեռան :

Յոգնած ու ծարաւ,
 Ջրրհորին առջեւ
 Յիսուս կանգ առաւ :
 Իր դէմքին վըրայ, խոնջէնք ու փռշի,
 Եւ աչքերուն մէջ տակաւ հեռացող
 Ու անհորիզոն խորունկ երկինքներ :
 Կը նայի կընող,
 Եւ կը խընդրէ ջուր :
 Ջայնը Յիսուսին, լըճին մէջ ինկող աստղի մը նըման
 Փըշուր առ փրշուր կ'իջնէ անկէ ներս,
 Ծընելով հազար ալիքներ լոյսի,
 Եւ շրջանակներ, մըթին, անորոշ զգացումներու .
 Կը սահի յուշիկ դոյլն անոր ձեռքէն :

Ջրրհորին եզերք մինակ են անոնք,
 Լըքուած դոյլին հետ :
 — Դուն քանի՞ անգամ մարդոց սիրտն ի վար
 Դոյլ արծակեցիր, ո՞վ Սամարուհի,
 Եւ ամէն անգամ ջուրի փոխարէն
 Գըտար ափ մը տիղմ :
 Կինը չի գիտեր թէ լոյսն այդ ծայնին,
 Ինչո՞ւ մութերուն մէջ իր կը սուզի .
 Ո՞վ է անսովոր ճամբորդն այս յոգնած,
 Անսովոր ծայնով եւ աչքներով,
 Ինչպէս հարցուցած են կիներ բոլոր, ամէն անգամ որ

Կապոյտ բոցին դէմ վազած է հոգին,
Անհուն պատրանքով :

Բայց քաղցր է Յիսուս,
Իր նայուածքին մէջ կը վարձատրուին,
Անդարծ, խորտակուած տարիներն բոլոր
Սամարուհիին .

Որուն սրբտին մէջ, կ'իրանայ յանկարծ
Երկինքներու չափ խոր ու անանուն
Կայլակը ոսկի, կայլակը կըրակ,
Երազն անաւարտ, բայց միշտ անյագուրդ,
Եւ միշտ վըրիպած, զգացումներէն ամենէն մեծին :

— Մարգարէ մը դուն կը թըւիս ինծի,
Ո՛վ օտարական,
Եւ քու խօսքերուդ հայելին մէջ կը մեռնին դարեր,
Կ'ապրի ապագան .
Երկիրը երբեք չէր եղած մօտիկ
Երկնքին այսքան :

— Երկինքը մօտ է, երբ սիրտը մարդուն
Կարենայ լեցուիլ այս դոյլի նըման .
Մարդու ձեռքին մէջ դարերու շղթան
Անդու կ'երկարի,
Բայց երկիրն աւա՛ղ, չիջնէր երկնքի անհուն ջրհորին .
Ծարաւ են մարդիկ,
Ծարաւ Աստուծոյ, երկնքին, սիրոյ :

— Բայց ի՞նչ է սէրը .
Որ օրօրոցէն մինչեւ գերեզման
Վերջալոյսի պէս մեր մէջ կ'արիւնի :
— Ան զոհն է անհուն մարդուն, Աստուծոյ,
Եւ վախճան չունի .
Թելերովն անոր մարդը կ'առնչուի իր նըմաններուն,
Եւ իր մատներու ներքեւ կը հիւսուին
Անտես առէջները ժամանակին .
Իրմով կը խօսին աստղերն աստղերու,
Երկինքը՝ երկրին .
Իր շողերուն մէջ կը բանան թերթեր,
Ծաղիկն ու հոգին :
Իրեն կը յառին նայուածքը մանկան,
Աչերը կընոջ .
Եւ իր անհունին վրայ կը ճօճի
Զերթ ոսկի բուրվառ սիրտը մայրերուն,
Ու իր ակօսով կը հոսի Աստուած
Երկինքէն երկիր :
Սէրը մարմնացեալ Աստուածն է մեր մէջ . . . :

Պահը կ'ընթանար,
Կախուող շուքերու թեւերուն վրայ,
Եւ կը հասուննար շրջավայրին մէջ եւ հոգիներուն,

Բան մը անծանօթ :
 Կինը տարուած էր .
 Մոռցած ժամանակ, եւ մոռցած իր դրոյլ,
 Անյազ կ'ունկընդէր :
 Իր հոգիին մէջ կը ճարճատէին զղեակներ կաւէ,
 Երկինքները հին .
 Իսկ ինքը կարծես նոր շինուած տուն մ'էր
 Բացուած դարպասով :
 Լըռած էր Յիսուս,
 Յառած իր նայուածք լերան խոնարհած արեւու գնդին .
 Յետոյ քաղցրօրէն նայելով կընոջ՝
 Կ'առնէ հըրաժեշտ .
 Իր դէմքին վրայ, կը շարժէր թեւը մութին ու լոյսին . . . :

Իրիկնամուտ էր ,
 Կը լայննար շուրջ լեռներու կողքին .
 Կինը մոռցած էր , ժամանակն ու ջուր ,
 Անծանօթ մատներն իր հոգիին մէջ
 Կը հնչեցնէին կարծես անընդհատ
 Դարերով լըռած հազար զանգակներ :
 Պերկոյեան մէջ Յիսուս կը հալէր ,
 Մահուան ընթացող ճառագայթի պէս :
 Կինը երազուն մօտեցաւ դոյլին ,
 Եւ զայն հորին մէջ կախեց անտարբեր ,
 Ա՛հ, ուշ էր արդէն ,
 Արեւը հեռուն զերթ մորթուած թըռչուն
 Կը մոռնէր քիչ քիչ .
 Ամէն ինչ փոխուած կը թըւէր իր մէջ , կը թըւէր իր շուրջ :
 Հեռացող աղուոր այդ Գալիլեացին ,
 Իր ոսկի դոյլով ,
 Առած էր իրմէն ինչ որ ինք ունէր :

* * *

Երեք շաբաթ վերջ ,
 Նոյն ջրհորին մօտ, իրիկնամուտին,
 Անցորդ մը գուժեց
 Սամարուհիին ,
 Թէ Սուրբ Քաղաքի մէջ , խաչին վըրայ ,
 Մեռած էր աղուոր ու երկտասարդ այն Գալիլեացին :
 Կանեփը դոյլին մէկէն դարձաւ քար ,
 Եւ մընաց կախուած ջուրերուն վերեւ :
 Դարձուց աչքերը ,
 Կաթիլ մը արցունք , հեղուկ իր հոգին ,
 Մէկ հատիկ անկեղծ արցունքն այդ կընոջ ,
 Յիսուսին համար կ'իյնար ջուրին ծոց :

ԵՂԻՎԱՐԴ

ԳՐԱԿԱՆ

ՎԿԱՅՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

ՄԱՐԵՐ ՍՈՒՐԲ...

* *

Ես գրեմ՝ Քառասուն

Դուք գրեք՝ յիսուն

Տարիներ վերջը, վերջը պատմուած Ծնունդ
Գիշերէն ու Աստուածածինէն:

Հիմա

Մեր գեղին ասկի ժամուն տեղ, տաղաւար է
վրաս գտնուող տուփի պէս զողտորկ, անուշիկ տա-
նաւը Սրբոց Յակոբեանց դարաւոր Գանձուն: Ու
անոր կամարներուն տակ միամիտ ցաւը, անաւոր
տաղանայը իմ մանկութեան, պատանութեան՝ փո-
խարիններ են եւրիշ բաներով:

«Մայր Սուրբ»ը հոս ալ բառերու հրդեհ, տակն
իմ ուղեղին, որուն պարիսպները դեռ կը թշուառ
հարուածին ներքեւ հանդատագրին:

Երբզ հնոցէ մը վրթող գալար մը ամպ է իմ
ալքերուն համար: Անհուն մէկ ալիք՝ որ կտրէր
իմ ալքերը, մղէր զիս առջին, զէպի հեռաւոր
արքայութիւն մը:

Հաղիւ ուժ, աստե՛ն՝ սակայն, սկսող այլալա-
ւին ինքեւ, ինքզինքս պահարան նետելու: Ետե-
ւէս հրուած աղօթքին պիւնովը, որ ոչ վախ է ոչ
ալ զրկանք: Զայն կը զգամ իբր կարմիր պող-
տայ զէպի արձակութիւններ, իրերանցիկ ան-
հուններ որոնք մօտ էին այնքան, ու այնքան հե-
ռու: Ատենց վրայ մտածումն իսկ սարսուռ է հիմա
իմ թայլ մարմինին: «Մայր Սուրբ»ը նման է զու-
ռին որ բացուեցաւ իմ առջեւ, ամիս կայ, եղե-
բական հանգէսի մը մէջ (զոր պատմեր եմ եւրիշ
տեղ մը) զէպի արշաւ մը, տարօրինակ նաւորդի
մը հետ, խեղճ խեցիկին վրայ իմ մարմինին, սե-
ղորշ մը առագաստ բրած, անհուններ կտրելով
իրարմէ արագ...:

* *

Ու ան, շօն է, կ'անցնի:

Պահարանը կը մօի անոր շուռնչին մէջ: Իմ
լուռն ալ նեղուած: Հինցած ամանէ մը թափուող
դինին նման: Ժաման պահարան՝ անհուն է հոս-
տան իմ անբերառ ուղեւորին համար: Զգայու-
թիւններու այլալաւուն տակաւ կ'ամբասնայ, ը-
լալու համար ստուերայնութիւն: Նորէն թեթեւ,
ստա. քրտինքը որ, ամիս առաջ, տաղանային ա-
տեն մանուան ընդելոյզ շապիկն էր ըսես: Նոյն
կախարդ մասնեւրուն տակ, ան ինքզինքը կը հիւսէ
բերեղ զաւրեղեղ ու կը փաթթէ զիս: Գտնոյտ: Որ
կը գտնուայ իմ մէջ ու ինձմէ դուրս: Մուծը գոյն
զոյն իր ալքերը կը թաւալէ: Ու ատենց ամէն
մէկ ժուլան ձեւ մը կուտայ չըջանական, — նկար,

կանթեղ, սաղաւարտ: Ու տեղը ուր նետեր եմ
ինքզինքս, կը թռչի կակուղ, քիչիկ մը գոգա-
ւոր, կարծես խոյս տալու պատրաստ իմ տակէն:
Այս ամէնը այնքան եղաւ որքան Մայր Սուրբը
որ առանձին յաղթանակ է ինծի համար:

Նոր տաղանայ մը:

— Ո՛վ գիտէ:

Տեղ, օր, ժամանակ չունի Ան որուն գերա-
զոյն պարտքն է յանձնուած ջնջել Տեղն ու Ժա-
մանակը, գիրքերուն Միջոցն ու Տեղութիւնը:
Գիտուս մէջ ծղրիթին նուագը, յաւիտեանի
մը համար յարգարուած: Բզդիւնը պրկուած լարին
որ կը տատանայ ինքզինքը խորտակել չկրնալուն:
Ու միջոցը կ'օրօրօրի անհուն զանգակի մը
նման:

Հո՛վը:

Կը պակսի նաւորդը:

Կը սպասեն:

Որքան, չեմ յիշեր: Ինծի կուգայ թէ կար
այդ սպասումը կէս յաւիտեան մը գտնէ:
Ոչ թէ:

* *

Վարդապետ մը:

Տարիքէն նուահունած, զգուած, հալումալ
վարդապետ մը:

Կը տեսնեմ, կը լսեմ ամէնուն նման և ինծի
նման:

Դէմս է վարդապետը: Մկրտութեան աւագանի
ռազուին նստոր է անիկա: Բաց, ուրիշ համբայ
այդ աւագանին ալ, ուրկէ կը ծնին մեր տղաքը
սա ուսու, փութ աշխարհին: Ան ալ հիւսնող է,
անուն անյայտ ցաւէն որ գոյութիւն չունի բը-
ժիշկի տետրին մէջ բայց հիւանդին մէջ իրաւ է
ու խոր: Որ յիսունէն վերջ, խուլ որոտում է մեր
սակնա՛նն ի վար, Անդին համբան կարծես պեղե-
լով: Երբեմն՝ հանգէս պղտոր կտուի, տարտամ
ստողերուն, անբակ ճաններու մեր ալքի դաշտին:
Սանկ բեւ: Կնորոշ, մեր կողերն ի վար, մեր կու-
ղերն ի վեր: Կուրծքի պատնէշին: Ու արտի տու-
նին: Յիսունէն յետոյ:

— Ինչո՞ւ գեղնեցար:

Հարցնողն է մեղքամոմ վարդապետը որուն
ալքին ճեղքովը գեղնեցար է փոխուեր:

Զեմ պատասխանեմ, ծայնէ վայնալուս:

Պահարանին մէկ հատիկ պատուհանէն տմոյն
լոյսը չի կրնար բռնալ, նեարդաւորել անոր մո-
րուքը, կրակէն խանձած բուրդի վալարքներով,
տոտողւած, արմատ նետած անոր երեսներուն
սկզբներն ի վար: Գիշիկ մը ռաւած կոպերուն
ներքեւ արիւնէն պարզուած անոր ալքերը չեն
ուրան նայուածք ըլլալ, շատ չուտ յոգնելուն:
Գիտեմ տարիկ անձին վրայով: Կուգայ օրը ուր
կը զոգանք կաթիլին իսկ վրայ մեր ուժերուն ու
չենք նայիւր ուրիշ, քանի մը բողբ աւելի կենալ
կրնալու համար սիրելի գիծերու զիմաց երբ զիսմ
մեւքը որ լարը կ'արձակէ Մեծ Վարդապետին:

— Մայր սուրբ...:

Ունէնի գոյն ու համ ունին բառերը վարդա-
պետին: Ինչո՞ւ, քիչ մը նահանջով, անիկա կը
կրկնէ դուրսի աղօթքը:

ես չըսի՝ ձեզի թէ Լարուածէն ապին առջի
բլլելու է տունէն։

Լո՛ւվը, Մեն, ամբողջ։

Դէմի պզտիկ կանթեզին տակ, պատին մէջ
հիւսուած նկարէ մը մարդ մը կ'անաւտուի։ Սեւ,
խոր, իրաւ աշուաններով որունք Ս. Յակոբյան չը-
կարենեան մէջ նայուածքի ոճ մը կ'ըլլան։

Սկսած է։

• • • Ուրիշ պատի մը երեսին շապիկները
սպոց կ'ուռնան։ առանց զուարի։

Անոնց վերի մեծագիւր նկարէն Քրիստոսը
քաղած է իր բազուկները։ Չեմ գարմանար որ
արիւն չի կաթիր գամեալուն փռէն։ Ու խաչի
ստեղծ, գանկը որ կը բարձրանայ բայց չ'ըլլար
մարմինն ու կը նայի առանց աչքերու։ Մէջն ոչ
մէկ զխա։ Լանդարտ ու համակերպուն։ Նոյնիսկ
կը մտածեմ անոնց որոնց զուխները գատուեցան
իրենց վիզերէն, չգործեաւ մեղքերու իբրեւ
հատուցում։ Գանկին նայուածքը օտար չէ ինծի։
Օրեր աւելիմ ետիս ուր ինձի տրուեցաւ կենալ
իրենց իրանները փնտռող զուխները դիմաց։

Ուսէք, Պիկինը։ Գլխիկը ու զարհուրած,
նման այն հազար հազարներուն, կը մտածեմ ես
որոնք ծաւկեցրուն զրին փրցուած զուխները ի-
րենց սիրականներուն, էրիկ, զաւակ, եղբայր...
Ու ահամայ, կը հարցնեմ ես ինձի

— Կը տեսնէ՞ առեց յայդ ինեզ կնիկը,

որ, պատկերին մէջ իր երեսնանին միածին
որդին գիտէ իր գլխուն վերի, բազուկները պինդ
փայտ իր պատանքին։

Ու անոր կապուած կ'ուսատը փոխուէր է
հեմակի, մետաքսի հովով։ Ու թարմացեր, բաց-
ուէր է անոր դէմը, մեր պարտէզներուն շուշա-
նին նման։ Երկու մեղքեր իւրաւ։ Կիւած մի-
թենիէ հիւղի մը ցողունին։ Ու ան նման է այն
աղջկանին զոր, յիսուէ տարի առաջ, ցոյց կու-
տայինք իւրաւ «Քրիստոսեան» անունով գիրքի
մը մէջէն, ու կ'ըսէինք, զմայուն, խռոված,
մենք ալ չգիտնալով ինչու...

— Ինչ պըտըլի է մայր...

Նայելով մեզմէ մէկուն, խաղաղներուն՝ մանտր-
տիկ ուղի, ամաչի աշ խաղիկ՝ արեւելի համայնի
Բաբայ։ Մտաղուն։ Ինչ տարին մեր թաղը բեր-
ուած հարսներուն նման, որոնց ձօջձը, հարսա-
նեկան զարդերը բան մը ունենին զիրքէն վեր-
ցուած։ Մեզմէ ամենէն մեծն իսկ չէր իրնար քա-
կի զիրքերը, հասկնալու համար լման Սյուրբէնը
մեր գեղը կ'անուանուէր եկկաթ լիպլիպ։ Չայն
ծամուէն համար մեր ծնտները պողպատ գտա-
նալու էին, ժամանակի աղլի վրայ։ Մեզմէ մէկը,
աղլիկ մը, կարկուտի պէս արցունք կը թափէր։
Մենք գիտէինք ու չէինք զիտեր, թէ ինչու հո-
ւար պըտըլի աղլիկը։

Լարուածէն ապին, տեղուծիւնը իմ մէջ
ենթալայ է այս քայքայումներուն։

Կ'ըսպանեմ որ բացդի երկինքը։ Ինչէ ճա-
ռապարկին առաջատարը Աւատուին անուշիկ

կրեշտակը, ան՝ որ սուր լուռի Գաբրիէլին նման,
այլ ծաղիկ էր մենծ, երկին զաշտերէն քաղուած
անպատճառ։ Ու ըսէ այդ աղջկանին ինչ որ մե-
ծերէն սորված մեր մանուկ բերանները կը պատ-
մէին իրարու։

— Ջաւակ մը պիտի ծնիս,

առանց հասկնալու։ Ամէն տարի նոր-հարսներուն
հետ երկինքէն մեզի պիլիկներէ կուգային, բայց
չէինք տեսած մէկ հատիկ կրեշտակ։

Կ'ըսպանեմ, մտովի կրեշտակը կրեշտակին բա-
ռերը։ Ու տարբերակը ան է որ իմ հեմակի մա-
զերուտ տակ ինչ որ փռուած է հիւսւ, սուրիշ պատ-
կեր է, ուրիշ աշխարհ մը, իրաւ, ծանր, արեւ-
նտու։ Նոյն տանն մը հարգն եմ այդ երկու աշ-
խարհներուն, հաւասար մարտաբանութեամբ։ Կէս
զա՛ր, երկու եղբերուն մէջտեղը։ Ու անհուն քե-
կումով գիտեմ որ օրերու այդ անհուն շեղչէն ես
չըրի հանդիպումս այն մէկ հատիկին, որ պատ-
կերէն զամուտը մնացած էր իմ մանուշիկ ուղե-
ղին ետին։ Անխորտակելի, անայլալիւի։ Մ'ըր,
որ բերէր խաղաղութիւն մը մեր պարծա աշխար-
հին վրայ։ Չգտայ՝ օրը։ Ու պարտաւոր եմ մեկ-
նիլ այս աշխարհէն, կարօտը որոյիս շատ մը բա-
նեաւ, ամենին աւելի խաղաղ այդ օրուան ուր իմ
ժողովուրդը իր հաղթի վրայ ինչդինքը օտար չկա-
ծէր, իր հայրն համար վաւեր չունենար, իր զաւ-
կներուն արիւն խնդար, առանց սարսափի...։

Գառկերին վրայ, կապող պատանաւով աղ-
ջիկը կը քալէր բայց ուր է՝ հոն է։ Ձեռքի հիւ-
զը փոխուէր է նստառի, մեր քեղը քօջքօջ
միթներներուն։ Ու արեւ, երկինքի զուրկ յոր-
գած հին գրին։ Ու ձիւն, աղքատի մարթանքը
լեցնող ալիւր։ Մեր հէքսաթները այսպէս կը
պատկերեն այդ առաւ նուրեմբը երկինքին, ու
բան մը կ'ըսեն հարկաւ, բոլոր անոնց որոնք
սակի քիչէն տառնչինք տարին, ամէն մեծնի ձիւն
կոխուտեցին կոչիկ չունենալուին։ Լարուած երեք
զիւրեր անթիւ անկողին մտան...։ Իմ մանկու-
թիւնն է, ձիւնին վրայէն, կասկապուտ եղած,
երբեմն արիւնած իմ սոսիկներով, գեղէն դէպի
վար, դէպի հասկալաղ։ Գեղը կը նստի ձիւնապատ-
ղի հեղալ տիպաններուն վրայ։ Ու մեր բունն մէջ
հատիկ մը չի կայ։ Եւ սոսիկուած եմ ձիւնների
պարտէզներուն մէջ օրը լման թափառիլ, հալա-
ծիլ թուրքին, անոր բերէն խելուն համար մոռ-
ցուած Խաթիկ մը։ Ձէթի այդ անտառները, ձմե-
րան մէջ առքուկ, քանի որ ձիւնը կը մեռնի հոն
իշխալուն պէս։ Ձէթի այդ անտառները սուր, ա-
ւելի ետք իմ պատանութիւնն ու զիւրաբեկ երջանու-
թիւնը հասկցեր էր խորունկ գեղեցկութիւններ,
— ծառերուն ծայրը, հոծիւնն ու սէրը, ծաղիկ-
ներուն անուշութիւնն ու զիւրաբեկ երջանու-
թիւնը, այդպէս ենթալայ հազար փորձանքի,
բայց միշտ անհասանել, իմ ժողովուրդին պէս։
Հողին ալ ձայնը որ աղօթի եր խոր, բանալին
չըթներէն երբ բերնի պատառը վստահած այդ
գամաշներուն, խալը հանելով, բրդիլ սուրին կը
պատառ իր տունէ։ Օրնեղջ ու անէծք։ Ու մա-
ռ արեւն։ Չեմ կրնար մոռնալ որ այդ ծառերու
բունին՝ իրենց պորտներէն զամուտը մնացին,

լման շարժաթ մը, որդեգորի մեռնին, իմ ծանօթ-
ներէն քանի մը տղայ, իրենց անունին մեղքը՝
քանկու համար:

Ի՞նչ, ծանր յղջնութիւն:

Կը ուզանք որ սա պահաբանին յատուկը ել-
լէ վեր, կամարը ինչն վար, որդեգորի մարդը շա-
նայ պատկերը ամիս առաջուան, արարական գիւ-
ղի մը հիւանդանոցին մէջ, երբ օղջ դիշեր մը
կախուած մնացի երկու աշխարհներու ուսմանին
գիծին, պլլուած մանկակալի երկաթներուն չե-
սեղու համար պարագային ծոցը, որ բառ մը չէ հոս:

Գիտցողը միայն դիտէ:

Թարթիլի երազ մը կ'աւարէ այդ անօրէնե-
րուն մարդը կտուր:

Երգը կը պոստ:

— Մա՛յր սուրբ...

Ըլլա՛ր ժամը մարդը:

— Մա՛յր սուրբ,

Կ'անդամային գեղին վարդապետը, միշտ
նահանջի գիծին:

Կուզոյ են իմ շրթները:

Բայց իմ հոգին գիտեմ Երգին մէջ: Ջերմ, ի-
րաւ, պայծառ: Կը ներանում Նոյնիակ հաստատե-
լու համար որ երբեմն երգ մը իր մասերուն մէջ
աւելի մարդը է: Բառ մը, եղանակի դարձածք
մը, պրկուողին նետուած յետք մը աւելի բան կ'ըսեն:
Ու լման եկեղեցին, մեկուտուր, կը թրթուր ի-
մաստին առջև Երգին բառերով ուղուած բարիքն,
չարիքին գրուած ու անոր գերի իմ ժողովուրդի
կենսաբան մէջ այնքան հազուադէպ: Երգը երբեմն
կամը, ուժ մըն է, զեղին, հող հետոզ վարդապե-
տին, աղուամազի իոյ չհասած տիրացու տղան
որքան ուրիշ ամպի մը մէջ մաշվածած պտու-
րիւթերին: Բալլերը կը գործին, կը խառնուին
ձայնին պատգամին:

Ընկերակ է իմ մէջ հիւսնողը: Կախարդ ձեռք
մը կ'առնէ ուսերէն իմ բոլոր բռնեղնը, միտքէն
ու գիտէ, իմ տաղանդներուս ամբաւ: Կարուանը
ու գիտէ կ'ընէ հայտ: Երգից ցնծութիւնը, խա-
ղաղութեան պատմութիւնը: Ինչ գիտանք, Ալեքսե-
րաւ են իրենց կշիռը: Պահաբանին բոլոր իրերը
զարմած իրենց օրինաւոր գիծերուն: Քրիստոսը
նարկ կախիք է ինքզինքը, իր խաչին, հաւանա-
բար առի՛ն լաւ աւել մը չուսնեալուն իր Ուս-
տածութեան, ու մեր աշխարհին վրայ: Կիները՝
ժուռիկ: Գանկը կը նայի խաչին յատակին: Ձիթե-
նիով աղշիկը մա՛յրն է որուն գլուսակն է գլխուն
վերեւ, խաչի թևերուն լարուած պատարագ:

Օրն է Աւետուած:

Եկեր եմ, վառարդ գինով — բոխկները ար-
գիլած էին ինձի դուրս ելլել — հեղ մըն ալ տես-
նելու բանքը որունք, հիւսնողի մանկիւս շուրջը
այնքան յուզեցին: Երկինքին ու երկրին միջտեղ:
Այդ ժամբարուն, ինձի զարմուտեցան մեծ մեծ կը-
տորներ իմ մանկութենէն, պատանութենէն: Դուք
չէ՞ք գիտեր թէ ես զլարնող մըն եմ, ինչպէս կ'ըսէին
զրդին հին կնիկները, Երբ հոգեւորք մը վրայ ի-
րենց վէճիւր աչքով, պակուեցով, քիթով արձա-

կելէ վերջ, գրեթէ անվերաբնեւի, կը հերքուէին
ալ երբեմն... պապկողէն որ, որ մը երկուք վեր-
ջը՝ գերեզմանին տեղ կը շուկէր այդին, բրիլլ ու-
սին, Ու զուք չէ՞ք գիտեր որ այդ օրէն աղջին,
ամիս կայ ու աւելի կայ, հաստատ աշխարհի տեղ
եւ կ'ապրի մը լայն մարդակի վրայ: Իրենց օ-
րէնքներուն մէջ խախտած, անկարելի ներքու
եռին: Խորը կենքերու, ծոցը ձայներու որունք
որոշ աղբիւրը չուսնին իրենց մեկնումին, բայց
չերմ են, իրաւ ու պայծառ, զուրուէն գրեթէ ուղ
Մայր Սուրբին նման: Ու, խելակ, կ'ապրի մը շա-
ռաւմեքու հետ որունք ալիքներ են անծանօթ
ծովէն ու զիս կ'ընեն հաշտ, ընտանի, Անդինին
խմածուն: Գալուէթիւն, զգալուէթ, մտածում պա-
րուրուած են այդ երկնայնութեամբ: Տեսակ մը
մշուշ որ միտք մը սենեկին: Ու ամէն ինչ ցաւ է
ինձի, բարակ, անուշ, լուսնաղոտ, լուսապակ,
— խօտիլը, նայիլը, մտածելը, ուղեւը: Ու զոն-
գող բանին մէջ որ իմ մարմինն է, իմ սիրտը
նման է Գերթողին աղբիւն որ ինքզինքը կ'ուտէ,
գերեզման իշխած: Երէկ, առէի որ, անցած շա-
թուն: Այսպէս գէպի ես, մինչև Հարուածին բոլորէն:

Հիմա որբուած է ինձնէ այդ մարդը:

Աւելի՛ մտա երկինքին:

— Ձեմ գիտեր:

Կենսաբան:

— Ձեմ մտածած թէ կայ ատանկ բան մը,
քանի որ բոլորն է ամենէն իրական բանը մեր
գիտացմաներէն:

Պահաբանին անգայտ մտքին մէջ, մահուան
որդեգոր վարդապետին նման որ երգին մէջէն իր
աւերածը կ'սեղեցած է, կը թարմանայ, երգին թե-
ւորվը եւ կը անգալուրուի իմ աշխարհիս մէջ,
հաստատ ու ամուր, աշխարհը թուղթերուն:

Նոյն նստողը, ինձնէ, այդ բոլորին, դատողն
է, ամբարիշտ, գոթան, քերթուածի մը դէմ:

• • •

Հիմա չեմ տառապիր կիզանուտ եղանակէն
որով շարժուած այդ աղօթքին բառերը, պատ-
մեցի ձեզի, մատուցուեցան իմ մանկութեան:
Շատունք որովան եմ որ տղու զրկանքները —
հօշիկի, լաթի, հացի, արդար եղի կարօտ —
ընդհանուր են ուս մատուցող բարի արեւին տակ:
Հիմա, աղօթքին բառերէն կը նետեմ մէկդի
շատ ու շատ փաթկանքներ, ետքէն միտք բերուած
խմածուններ, ուժեր — Նոյնիակ ու իր կրակը:
Լեզուական զարգացումն ու նշանկան շնորհե-
րը: Հիմա այդ աղօթքէն կ'ուզուի որբի բան:
Կ'ուզուի աւելին: Հիմա պահանջը՝ այդ ամեն
սովի պետքը ձեզին: Ան հոգին որ թերեւ հազար
մը տարի առաջ, զեմ պատ պատ մեռնող սա
վարդապետին նման ինկացած շրթներուն ճա-
բով ինքզինքը տուած էր ու սա մեր աշխարհին:

Կը լրջանամ:

Սա զոթիքին մէջ, զիս այնքան խռովելու
քանի այդ աղօթքը պարտը ըլլալ աւելի բան մը
քան բերանի ընթացիկ վկայութիւն: Անիկա, կը
հաւատամ, մէկ պահն է իմ ժողովուրդին: Ու

աբուհետը ուրիշ բան չէ եթէ ոչ բերեղացած պահ մը, ժամանակէն ու միջոցէն:

Որքան պիտի ուզէի որ այդ ալօթքին հեղիւնայը ըլլար մեր հեղեղեցիին մեծ առտիհանաւորներէն, կաթողիկոս, եպիսկոպոս, հանկ շեռաւ, մեծ ջերմող, փիղապիս, ինչպէս կը դարձարեն մեր հին մատենագրութեան էջերը, իրենց սա վերադիւրեւոր պատմահանուած մեր գրող հայրաքանդներէ: Այլ ըլլար պարզապէս վերծանող, կենաց բանին անվանք բարող, մարգոց հոգիին ինքնամատոց վարդապետ, պահաւ՝ Արեւիկե, Պողոսե, Աղեմանդրայեմ ու գիրքերու ծանր ալ պատուաշէ: Ըլլար մարդ, ամէն բանէ առաջ, ազատ, Աթոռէն ու իր մշտնէ: Ըլլար բանաստեղծ, գեղ-շուկ ու բարի: Նայէր երկնքին, ինչպէս պարտքն է ընել մեր ամենուն, որոշ տարիքէ մը վերջ, Բայց նայիլ նաև երկրին, որ հ'ընենք կեանքի առջի իսկ շրջանէն սկսած: Այդ բանաստեղծը զգար, եթէ կամարներէն անդին գեղեցկութիւնը մեծ, անշէշ կեանքին, բայց չհամարէր առոր կարծեմն այն պղտւ շնորհները որոնք արտի գորգ մը, շուրի հայլի մը, տուակ մը բուսերիկը, ծառերու մէջ կախ օրբան մը, զանաւանդեալ զատ մը ունին իրենց յայտարար, մեր լեռներէն ներս, Որոշ մարմինին մէջ թրթռային, արծա-զանգէին, Թորպար զառնային ձայնները մեր հոգե-բուռն, մատաղութիւնը մեր աղբիւրներուն, խար-տաղը կրօնը մեր հնձանքներուն, և սուրի, ամուր, քաղցը, ստեղծագործութեան մեր ցորեններուն: . . . Զըլլար իւրաքանչէր, ռազմաստացը, քան իսկ Կամոսը, հետանող անապատները, մարթին կռնածո, աչքերը արեւն, մազէ իր զգեստը պը-տուցներով իրեւ ծիրանի . . . Աւելի՛ ըլլար անուշիկ երիտասարդ, Թաւմ, մատաղաստանի: Միտողով ալ աղուներ: Ասոր զիծով վեր՝ իր ժո-ղովորդէն, բայց սիրտով՝ մտով, հաւասար ա-նոր: Կ'ուզէի տակաւին, ըլլար քիչիկ մը զուարթ: Եղանակ զարեւող, վին, բամբակ անոց: Բ. . .

Կա՛յ այս տիպարը մեր հին մատենագրու-թեան մէջ:

— Ձեմ կապածի: Թէն, Թուղթերը լորցու-ցած են այդ ամենէն կարելի արժանաւորներ, ու ըլլայ անունը մը՝ առ'ը Մայր Սուրբ քարոզին:

* * *

Ի՞նչ է'սէ իր պարզութեամբ ձեռնի մէջ, մեր ե-կեղեցիին այդ անուշիկ, սրտառու, տեսակին մէջ գրեթէ առանձին գանձը:

Անոր եղանակը լայնքը, տաքութիւնը, հա-մազող մարդկայնութիւնը, արտուժ բայց ինա-ւոր, զուարթ բարեխառնութիւնը, թեւ, շուա-փելի ըստիւն լափ թանձր ախիւք, մաածեր եմ յաճախ, թերեւ կուզան հեռու այն օրերէն, երբ մեր աստուածները աւելի մօտ կ'ապրէին մեզի, ու մեր ժողովուրդը զեռ չէր կորցնուցած իր հոգեբուն զգայութիւնները: «Ջորնիէնդը», «Ան-դասանը», կարգ մը Մեծացողներ, «Անգլիսիան կարգ», մեծ մասին մէջ, զգայութեանց սա վատ գուլովը իբրարու կը կապուին ու կը իշխենն, թե-

րեւ զարեւը, երբ այդ ամենը, շուրբ, արտ, կիւղ, մանր անոր հոգիին մէջ մէկ էին իրը զգացումի Բայց բառով:

«Մայր սուրբ բամբակի լուսայն, Որ գլխուսման ամենայն լուսեանց Յորայնի իսկ կրեցի . . . »

Ձեմ գիրքը, պէտք կ'այ նախաժողով շնորհ երեւան բերելու համար ընդարձակու-թիւնը, գեղեցկութիւնը, մարդկայնութիւնն ու աստուածայնութիւնը սա իրապէս սիրալի պատ-կերին որով ժողովուրդի աշխիւ մը կը կանչուի պարբեր զառնալու անպատում լայնք, Արեւե-րու Արեւին, Տիեզերքը ստեղծող Ուժին: Բայց ստեղծ առաջ, Թերեւ աւելորդ չէ իշխենել տե-սութիւնը որուն համեմատ մեր սրբալուս զեւ-թողութեան մէջ՝ այնպիսի տարբէ ինքզինքը կը փոխակերպէ, բացատրելու համար զգացում-ներէն՝ անմասն լափ ունիւք այսպէս երկնաւան-գեմ, անգլայապէս ու անշէշագիծ: Մարդկային պարունակէ ուրիշ քանի մը հզօր խառնուրդ — մանր, երկրքը, զօրքը — տալու համար մեր բանաստեղծութիւնը կ'ախորժի Որդին ու Ս. Զե-գին ունենալ իրեն ներշնչաբան ու ապաստան: Ինքի, կամքի խորհրդանշանները: Բայց այն վիճակներուն համար որոնք հանգիստ են օրդու, զուրի, քաղցրութեան, մարդկային անխառ-փելի տպաբանութեանց և աստեղ շնչումի, մեր բանաստեղծութիւնը պիտի զիսէ Աստուծոյ, այսինքն մայր տարբին: Մտածեմ, ուսցքի, ապ-րումի հոյակապ յանգիւստութիւններ, որոնք սա աղօթքին մէջ պարզապէս վիճակներու պէս կը զային մեր միտքին ու զոյրին, բառին որքան եւ զանակին զոյգ ակօսներով: Աւելցուցէ լայնք ալ պայտասութեանք, որ կարգ մը աղօթքներու մէջ (Արեւալալ, ձեռնադարձեանց մեծ Աղօթները) ջրվէժն է իբրարէ հզօր, իբրարէ հեռահառ փա-խարբութեանց: Քերթուածին անուշէն ան կ'իմ առաջին տպաբանութիւններու:

Ու կը հրաւիրեմ մեր մասնաւոր մտադրու-թիւնը տարօրինակ խառնութեանը, տարբերութեանը սա մտածումին որ, իբր փայլակ, բառի մը մար-մինով, նման անձեռագործ կամարի, կ'արձակուի ժամանակն ի վար, մեծ Միջոցն ի վեր, Երկու բառով նուաճել յանգիւստ:

«Ամենայն յախիսաններ» ու ասոնց «Աստուած» ու զանոնց պատուարել կ'որ մը արդարեւին՝ հա-ւատքի խոյանք մը չէ միտքն, այլ հզօր, շատ աւելի թանկ փառտ մը զերթողական ստեղծա-գործ երեւակայութեան: Ժամանակակից մեծ բա-նաստեղծ մը, Վ. Զիւկոն՝ եթէ կ'ուզէ, իբր մասնագէտ-նարտապետ մը անուանի հակա-դրութեանց, հաւանաբար պիտի արտաբար սա յանգիւստութեան զիմաց: Բոլոր յափտեանները, որովայնի մը կամարով, Ու խորիւ թէ մեր օրե-բուն սանինք թուառուութիւններ որոնք մեծնալ կը կարծեն արհամարհելով մասնաւոր միտքը մեր ժողովուրդին, ծրի, առանց կարգացած ըլլալու ասոնց արդիւնները:

Քառահանգի միւս կէտին մէջ
«Եւ ցնծութիւն աւախարի
Մնար քրան Աստուած . . .

այդ Բանը պիտի ձնի ոչ թէ, ինչպէս վարժուած ենք լսել, ամենէն առաջ, մեր մեղքերուն քաւաւթեան համար, այլ՝ որպէսզի ցնծալ մեր աշխարհը, Այսինքն՝ բանի մը համար որ թերեւ երազն է մեր ամբողջ էութեան, մեր իմացականութենէն մինչև մեր շնորհը, դարտը, պատկազը ուրախութիւն ըստած վիճակին ետեւէն՝ դարտը չէն սեղաններու, պարերու, երգերու ինչ գիտած։ Որքան յարմար պիտի զար այդ շըրջանակին համար գէմքը զեղացի տէրտէրի մը, իր ցաւին մէջ ամբախարիսիս, բայց իր յայտին մէջ աննահանջ, որպէսզի տառնընդ զար շարտադր չմտայ այս ժողովուրդի զլիկին, անուան ծովուն առկա չարքին ու սեւին ուժերուն, ու զարծալ ծարաւն ունենար բերկրամբն։ Այդ բանատեղիքը պիտի թէ արեւին կաթիլը արեւի կաթիլ է։

Երկրորդ տունէն եւ կը ծանրանամ խաղաղութեան պայագրին։ Ան որ պիտի գայ այդ մօր արգանդէն, շատ բաներ ունի ընելիւթ։ Կը հաւատանք ատոր մանաւանդ մենք որ շիտակ խոսք մը չունենալ մեր հոգեբուն վրայ, թշնամիէն չկոխկառուած։ Բայց պիտի բերէ, Կիսի թէ՛

«Սաղապարիս յերկինն եւ յերկիր»։

Գիտենք որ երկրորդ կը սպասէ խաղաղութեան, Բայց երկինքները, ինչի՞ր կը տեսնէր արգեօք բանաստեղծը երբ, երկրաւոր խաղաղութեան երազ-պատկերէն անիկա կը ոտառունդը գէպ անայց ալքերը Միլեցին։ Այցուած էր անիկա յաւերժական անդունդ, անորազգիլի տաքնապէն որ կ'ենթադրուի թէ կ'ենամ մէջ, ալք անհուն հեռաւորութեանց ծոցը։ — Արդի բնաստեղծութեան թելադրած աներեւակայելի բախումները՝ տիեզերական զրութեանց (ամէն արեւի իր զրութեամբ՝ անիւզերը մըն է) բուրնի ալ մէկ ու նոյն հիւլէն ձեւակերպուած, ամէն բողբ ինչքէնքը կ'որոնող ու վերակազմող առաջ՝ յաւիտենական մահուան։ Եւ յաւիտենական վերադարձին, արարչութեան։ Բազայն ու Նիլէն։

— Ով գիտէ։

• • •

Հարաւոր աղօթքը։

Ան մարդկային է մանաւանդ։

Անոր յալորդ երկու տունները ուժ ու արդարութիւն կ'աւելնէ։ Յիշեցի թէ ինչպիսի ազեխարշ պայմաններու մէջ անիկա քարեխոսութիւնը կը ինչդեր Աստուծոյ մօր, պատեղազմներուն դաւաբան, երկրի վրայ՝ սիրոյ ու արդարութեան տուններուն բերդնաւորման։

Բայց անա ինչեղբորդ քառեակը

«Աղայեա վառ մեր գառ ի Ռն

Ջմարմոցեայն Առաւած,

Անցուցեմք յերկրի մերաւ՝

Ընդադր թլիսամ արեւոյց,

Ջառաւ պոյաքաբարիսն բուցոց եւ օնլոց,

Առ ի գրաւալի յինկ ամնայն հարկաւոր պիտից մերոց...»

Ու բառերուն ընդմէջէն մտքիս գծուածը չուք մը չէ, այլ քիչ մը ցոց, արծաւեռանգն, սեւաւոր

չինական արեղան, որ իր մատներով հողին է յանձնած իր սերմըցուն, զեռ անան առաջին անծրեններէն, սպասած՝ վառն ձմեռը երբ իր անտառը, անգառանը, գէմի գաղաթները, իր մեշաոտանն ալ թերեւ մինչև կէսերը կը ծածկուէին Աստուծոյ բամպակով, ու հասած է ողջանելու հայոց Գարունը, անպատմելի այն նորոտեղծութեմը, ուր, գրեթէ մէկէն ի մէկ, այդ հոգայ լեռնադարձը կը վերածուի աղբիւրներու անհուն փերկեղնոցի, ամէն կողմէն ու ամէն քարէ իրենց արծաթն ու ծանեակը պարզած, արեւներուն աւմենէն անուշին, ուր ծաղկներու ալքները իրարմէ աղւաթ գոյներու հանգէն մը կը վառին այդ զայնկներուն վրայ։ Ու ծառ ու տունիկ, ցանքն ու գալարը, հարմուկը, հարուստ, խաւարն ու փարթամ, վանքին զարն ի վար կը բանան իրենց բարիքները։ Աւետման Տօնը Գարնան անգրանիկ տօնն է։ Ինչ կեշտագին յուզումով, որտառուիս ըլլաւորութեամբ, ու պատկերը դիտող վարդապետը պիտի տարածէ անոր փառքը, զեղեցիկութիւնը, յաւադրող ընտանութիւնը հայոց աշխարհին բոլոր մասերուն։ Ու չմոռնալ որ Գիւղացիին համար հողին չափ իրաւ է առջիկամար երկինքը ուր կը պատրաստուին իրեն այնքան անհրաժեշտ անծրենները։ Ու չինականը չէր կրնար լսել մեր մեծագոյն մատենագիրներուն ինչպէս քերթողներուն հողին խորը, կ'ըզգա՞ք քաղցրութիւնն ալ կուշտ, ուրիշներուն հոտնելու համար իր ամբարները լցուն ուղող հողեկանն ու վիճակին իմ պայառութեանն, մեր վանքերը, թշնառ շուքերը ու զեղեցիկեղանց, տակաւին կը պահէին փշրանք մը ու հողեքանաւթներէն։ Կ'անցար վանքի մը կործանած պարտեղներէն ներս չամանակ անօթի ըլլալով։ Մեծուծի մը իր մօրուքը շայնէն պիտի ցոյց տար հացին տալով։

Գէտը կայ հեռանելու քերթուածին բոլոր քառահանգիներն, ամենց իւրաքանչիւրին մէջ ալ հաստատուելու համար ու խորութեամբ, ընդարձակ մարդկանութեամբ յաւերժները, ուրիշ կաւաւածներէ, բայց այնքան ալ հարազատ մեր ժողովուրդին բուր խաւերուն, քանի որ անըմբռնելի զերութեան մը ծոցին իսկ այդ արդեղեղ կերպը գտան կեանքը այսպիսեպիս, հոռ իրենց զայցուածք միշտ պահանջելու, ու օնելու։ Բանաստեղծը, մեր պատմութեան ամենին խորհունկ խորհուրդը մէկ անգամին սեւեռող մեր օրերու մարդ մըն է երբ կը պաշտատի Աստուծոյ մօտ

«Աղայեա վառ մեր գառ ի Ռն

Ջմարմոցեայն Առաւած,

Ջի Բարմոցեայն գեղեղեղի իւր աւար՝

Շինեալ ի վերայ հիման Աւախլոց

Եւ մարգարեց,

Պանկ անարատ, միմեկ յօր երեւոյց գալու-

սեան իւրոյ։

Անշուշտ, Մեր մ'ը կ'ըսեաւորը վախին մէջը չէ ապրած իր եկեղեցիին սպասանցող վտանգներուն։ Տեսնաք թէ ինչպէս անիկա կը պաղաւտէր պատմադրամբներուն գաղաթը։ Բայց չըսի թէ վարդապետը «հակառակամարտիք» գէմ գնելու հա-

ՊԵՏԱԿԱՆ

ՅՈՎՀԱՆՆԷՍ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍ ՂԱՆԱՄԷԱՐ

ՀԱՆԼԷՊՅԻ

(ՊԱՐՈՆՅԵՐ)

Մատենան է Մասեր Նոր Կսակարանի և կը պարունակէ թղ. 2ա-235ա, Կաթողիկէայ Թուղթք Յակոբայ, Պետրոսի, Յովհաննու և Յուդայի առաքելոց և չորեք-տասան Թուղթք Պօղոսի և Յայտնութիւն Յովհաննու Աւետարանչի:

Գլխաւոր Յիւսակարան. — Փառք, պատիւ, գոնութիւն և երկրպագութիւն համագոյ, համարուն երբեակ անձնաւորութեան և մի և անբաժանելի տէրութեան և աստուածութեանն Հօր և Որդւոյ և Հօգւոյն սրբոյ ամէն: Որ կարողութեամբ Աստուծոյ ցանկացող եղայ այս սուրբ գրքիս, որ կոչի Նոր Կտակարան, և աղօթիւք և շնորհիւ սորին ըսկայ և աւարտեցի ի լաւ և ընտիր օրինակէ, ես մեղաւոր Հայկապեցի Ղալամբար Ովանէս Բանանայս, ձեռամբ իմով գրեցի, որ անուամբս եմ և գործովս մեղօք իլի, ի սուրբ քաղաքն Սեուսաղիմ, ի գուռն Սուրբ Յակոբայ Հայոց վանքն, ընդ հովանեաւ լուսարուիս Սուրբ Գերեզմանին և այլ տնօրինականացն և Սրբոյ Գլխադիրն, Սրբոյ Յակոբայ Տեառնեղբօրն, ի հայրապետութեան տանն Հայոց Ներկապար կաթողիկոսին, և ի Թուսականութեան մերոյ ՌձԼԻ ամին, Նոյեմբեր ամսոյ ԺՁ օրն հինգշաբթի եղև աւարտումն գրոյս, ի վայելումն մեղաւոր Ովանէս Բանանայիս, որ բազում մեղօք իլի եմ, որոյ ոչ եմ եղեալ արժանի յիշման վասն չար գործոյն իմոյ: Որ բազում փափաքանօք գրեցի զայս սուրբ գրքս վասն անձին իմոյ, Կացցէ և մնացէ անջինջ յիշատակ սուրբ գիրքս ի սուրբ քաղաքն Սեուսաղիմ ի գուռն Սուրբ Յակոբայ վասն մեղաւորին հոգւոյն և իրեցեկոյն Ալմասին և հօրս Իմիրզին և մօրս մահտեսի Կուլիսանին և քրւերս մահտեսի Մարիամին, որոյ յիշատակն օրհնութեամբ եղիցի: Արդ երես անկեալ աղաչեմ զձեզ, ով լոյ-

սերամ մանկունք սուրբ եկեղեցւոյս, թէ կարդալով կամ տեսանելով և կամ օրինակելով, յիշեալիք ի մաքրափայլ յաղօթք ձեր զՅարախացեալս մեղաց վիրօք զՈվանէս գրչիկս, և դուք յիշեալ լիջիք և Փրկչին Յիսուսի ամէն: Դարձեալ Աստուած ողորմի ասացէք մեր վարպետին Տէր Աստուածասուրին որ մականուամբ Աւագակ կոչի, որ բազում աշխատանք ունի ի վերայ անարժանիս, զոր և երկնաւոր վարպետն իւրեան վարձահատոյց լիցի, ամէն: Այլ ի լաւ պահօք և խնամ տանօք սուրբ գրքիս վարձն ի Գրիստոսէ ապշ, ամէն: Հայր . . . :

Մասնաւոր Յիւսակարանքիւն. — Թղ. 1բ, կարմիր թանաքով. «Բարեխօսութեամբ Սուրբ Աստուածածնին և Ովանէս Կարապետին աւգնեայ Գրիստոս Աստուած մեղաւոր Հայկապեցի Ղալմբար Տէր Ովանէս (բառին մէջ սև թանաքով նոյնինքն գրիչը ետքէն աւելցուցած Պարոնէս) Ժպին ՌձԼԻ. յունիս ամսոյ ԺԵ. օրն երեքշաբթի սրբոց տօնին Հոփիսմէից և Յուլիանեա, որոց յիշատակն օրհնութեամբ եղիցի, սոցին բարեխօսութեամբ սկսայ (աւելցուցած գրել): Աստուած ի կատար հանէ (աւելցուցած ամեն)»:

Թղ. 2ա, օտար գրչէ մեծ նոսր գրով. «Յիշատակ է Սեուսաղիմ ի գուռն Սրբոյն Յակոբայ»:

Թղ. 57բ, կարմիրով, օտար գրչէ. «Թպին ՌձԼԻ. յունիս ամսոյ ԺԵ. Զամարիեայ Զեկեպին զափուշիով եկաւ ի սուրբ քաղաքն Սեուսաղիմ, թէհրիր արար զհոռմին եկեղեցիքն և ըզֆրեանկին և ըզհայոց: Աստուած ի բարին կատարէ: Նորայ համար գրեցի որ ի դիպող ժամու պէտք լինի»:

Թղ. 156ա, ստորև տարբեր գրչէ մանր նոսրագրով. «Թպին ՌձԼ. աւգոստոսի առջի օրն Սուրբ Սեուսաղիմ անձրև եկաւ»:

Թղ. 187բ, «Ո՛հ թէ քանի դատիմ ի հետ մեղաց և շաղախիմ ի մէջ անօրէնութեանց, աղաչեմ զձեզ հայրք իմ և եղբայրք, հայցեցէ ի Գրիստոսէ զթողու թիւն անցանաց իմօք, և Գրիստոս Աստուած թողցէ ձեզ իւր միւսանգամ գալտեանն անհղ ատենին ամէն»:

ՔՂ. 206ա,

«Յորժամ գայցես կրկին յերկիր ի դաս արդար,
Հայցմամբ սրբոցս քո ընդ առաջ բռչին
պայծառ».

Նայ գիտ ընկալ Ովանէս գրչիկս եւ ըզխաւար,
Մի գասիցիմ արդարութեամբ այլ գրաբար»:

ՔՂ. 206բ, հանելուկ ըլլաւ կ'երեւի՝

«Ոչ եմ կարօտ գոյոյն սեւման,
Եւ ոչ ծնողաց իմոյ գոյութեան:
Որով մաշեալ ունիմ զվախման,
Ղարձեալ ունիմ առիթ ծննդեան»:

Նոյն մի թեսակ եւ մի անհաս,
այլոց զղայնոց անհամեմատ:
Երկարակեաց անբռնաղոյ,
անհայր անմայր անզոյց ազատ:

Ես քառ վանկ հինգ ամանակ,
կազմեալ տառիւք երից երկակ:
Նախասեսիցըն գերունակ,
ազգաց բազմաց դաստիարակ:

Ձայն եռավանգ տառ վեցեկի,
քառ ամանակ ըստ հազարի:
Քան զերկրաւորս գեր անցանի,
ի մեր յեզուս անման ստուգի:

Գլուխ եւ աւարտ եոյն տառ կայեալ,
հինգ ամանակ եւ վանգ եղեալ:
Նահատակաց վարձ սանձմանեալ,
անուն պսակ ստուգաբանեալ»:

«ԸզՀայապեցի Ղալեմեար Տէր Ովանէս
(լուսանցքին վրայ ետքէն աւելցուցած Պա-
րոնեօր) մեղապարտ գծողս յիշեցէք և գրիս
անմեղադիր լիւրեք, և դուք յիշեալ լիջէք
ի Քրիստոսէ Աստուծոյ սիրոյ, ամէն»:

«Քաւիս (լուսանցքին վրայ աւելցու-
ցած մուղուռն) վանէս ըլ Հայապի, գաղիպ
ըլ հրեմֆ ըզգըրու Ֆի տալաթքոն, Ալա-
ըլթգրօգոն Ֆի մալագուլթ ըսամալաթ»:

Կարմիրով. «Գու չիթմալի կօրքի պի-
ղայ ըրամաթ ղըլանայ ճանապի պարի
կանտինայ ըրամաթ ղըլան»:

ՔՂ. 235ա, «Եւ մեղապարտ Տէր Ովա-
նէսին, գծադրողի այստ տառիկ, և զիս մե-
ղօքս լուծեալ, օգեալ կրկին կենդանացոյ»:

ՔՂ. 235բ, «Ես թարախեալս մեղաց
վիրաւք և անբշխելի բեկեալ յոգիս խղրեմ
մոխրամած դիմաւք առ ոտս սրբազանիցդ
հայցել թողութիւն մեղաց անթուիջգծողի

սորին Հայապեցի Ղալամբար Ովանէս լու-
սայօրհնէի»:

Անդ.

«Յողեայ ի գլուխ քո(յ)ին սիրով Տէր
բարեբար,

գի առաքանս ընդ քեզ մօցեն սիրովա-

բար,

ես Տէր Ովանէսս որ եմ մեղաց սիրով

լցեալ,

դարձոյ ի սէր աստուածային քո բարե-

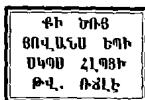
բար,

մաքեայ հրով քոյին սիրոյ 'աւալայ

պայծառ,

գի ողորմած ես եւ գրած 'աւնիւաչար»:

ՔՂ. 2ա, 58ա, 83ա, 207ա, 235բ,
կայ գրչիս անձնական կնիքը.

Տարի մը վերջ, 1686ին, Տէր Յովան-
նէս քահանայ, դաժնեալ Երուսաղէմի մէջ,
գրած է Ս. Յակոբեանց Զեռագրաց Մատե-
նագրանի թիւ 1240 Թիւոս Որդին, որուն
նկարագիրն ու յիշատակարանները կուտամ
ստորեւ.

Թուղթ՝ 384. — Մեծուքիւն՝ 17×11,2
սնդմ. — Գրութիւն՝ միասին՝ 12×6,8. —
Տողթ՝ 19. — Թերթ՝ ԼԲ=32, իւրաքան-
չիւրը 12 թուղթ (Ա՝ 18, ԼԲ՝ 6). — Նիւթ՝
տոկուն և յղկուած դեղնադոյն թուղթ, մի-
ջակ հաստութեամբ. — Կազմ՝ փայտեայ,
դեղին կաշիով պատած, զարդարուն. —
Հանգամանք՝ լաւ պահուած, միայն տեղ
տեղ լուսանցքները թեթևօրէն ցեցակեր. —
Գիր՝ նոսրգիր, ըստ բաւականին վարժ. —
Ջարդագիր՝ գլուխներու առաջին տառերը
և թղ. 8ա առաջին տողը, ծաղկազիր և
թուշնազիր, կարմիր և կապոյտ. — Խորանք՝
թղ. 8ա, 200ա, 257ա, 329ա, կարմիր և
կապոյտ. — Լուսանցադարձ խորաններու
քովերը, կարմիր և կապոյտ. — Խորագիր՝
կարմիր նոսր գիր. — Դասարկ թուղթ 1-3
և 383բ-384բ. — Ժամանակ՝ ՌՃԼԷ (= 1686). — Գրիչ՝ Յովաննէս քահանայ Ղա-
լեմեար Հալեպցի. — Տեղի՝ Երուսաղէմ,
Ս. Յակոբայ վանք. — Ստացող՝ գրիչը. —
Յիշատակագրութիւն՝ թղ. 382ա, 7բ, 155ա,

199ա, 256բ, 328բ, — ԿԵԻԲ՝ 7բ, 8ա, 155բ, 256բ, 328բ, 382ա, Քի Մոլ Յովնան Սպիսկսկս Լիպցի բվ ՌձԼԷ (= 1688):

Մատենան է Ներսեսի Շնորհալույ Յիսուս Ռդի Էայլն, որ կը բովանդակէ՝

1. — Թղ. 8ա—113բ, «Յիսուս որդի հօր միածին» են.:

2. — Թղ. 113բ—155ա, «Տեառն Ներսեսի հայոց կաթողիկոսի, ասացեալ բան հաւատոյ: Ոտանաւոր տաղիւ չափոյ: Խոստովանիմ Աստուած ըզհայր անծին, անեղ և անբակիզն» են.:

3. — Թղ. 155ա—199ա, «Շարադրութիւն հոմերական վիպասանութեամբ սակ հայկազան սեռի և Արշակունեացն զարմի, ի սկզբանցն մինչև ի վախճան: Առացեալ Ներսեսի եղբօր կաթողիկոսի Հայոց Տեառն Գրիգորիս, յիւրական նախնիս, ի համբալկութեան զնեղով սրտի: Պարտական է հաւր որդի, հատուցանել վարձս ծննդի» են.:

4. — Թղ. 199ա—256բ, «Երբս ոգեալ Տեառն Ներսեսի և սրբազան կաթողիկոսի, եղբաւր սրբոյն Գրիգորիսի Հայոց մեծի հայրապետի: Բան ասացեալ բարաւանական, տաղիւ չափեալ հոմերական, խաւսեալ բանի ողբերգական, վասն յնդեսիս մեծի առման: Ի թուականիս հինգ հարիւրի և իննըսուն ութերեկի, քսան ւերեք Դեկտեմբերի, երրորդ ժամու աւր շաբաթի: Ողբացէք եկեղեցիք հարսունք վերին առաքապոսի»:

5. — Թղ. 256բ—265բ, «Ներբողեան կենսատու սուրբ խաչին, զոր մեծ քահանայապետն Աստուծոյ և հովին քաջ տէր Ներսէս Տարսնեան շարայաբեալ ոտանաւոր չափ, առ ի սուրբ անուէն մերձէ Դաւթի անյաղթ փիլիսոփի, որ սախ: Բարձրացուցէ՛ք զտէր Աստուած մեր միաբան» են.:

6. — Թղ. 266ա—276բ, «Տեառն Ներսեսի ասացեալ յաղաքս կենսաբեր փայտին: Աւրհնեալ ես փայտ քրիստոսական, աստուածազարդըդ սուրբ Նշան» են.:

7. — Թղ. 276բ—285ա, «Տեառն Ներսեսի որդոյ տիեզերական վարդապետի և կաթողիկոսի հայոց ասացեալ յաղաքս երկնի և զարդուց նորա բարաւանաբար ի դիմաց նորին: Ի չափ երկոտասանին պարզեալ ոտից, ի խնդրոյ առն բժշկապետի աստղագիտի Մխիթարայ: Ի մեղական գո-

լով բնութիւն և սկզբնական, յանեղէն ձգեալ կամար անզուգական» են.:

8. — Թղ. 285ա—288ա, «Նորին այլաչափ տաղք, ի խնդրո անուան նախագիծ տառից տան ասացեալ: Միշտ էիդ անեղ բնութիւն բնաւորեցան, անեղիդ անմահութիւն հետեւեցան» են.:

Տունեբու սկզբնատառերը կը յօդեն, Մխիթար բժիշկ ընկալ ի Ներսէսի գայս բան:

9. — Թղ. 288ա—292ա, «Նորին Տեառն Ներսէսի բան խրատու ուսումնականաց մանկանց, ի դիմաց այրուքնից տառից ոտանաւոր չափով: Այրն առաջին ըզքեղ տղայ, հանէ յիմաստըն գերակայ» են.:

10. — Թղ. 292բ—296բ, «Նորին բան հաւատոյ վասն անեղին և եղեւոց, բարաւանաբար: Ի դիմաց հայկական տառից չափաբերմամբ ողբեալ ի Ներսէսէ Հայոց կաթողիկոսէ: Այրն անբակիզն ասէ զԱստուած, յանեղ բնութիւն ոչ արարած» են.:

11. — Թղ. 297ա—305ա, «Նորին բան ներտաղական, խրատ յոգւոց համայնից, ի դիմաց մերոյին տառից տանց յիւրաքանչիւրսն քառից: Այրն Աստուծոյ զքեզ մերձակայ, լինել խրատէ թէ հաւատայ» են.:

12. — Թղ. 305բ—309բ, «Առաքել վարդապետէ ասացեալ ոտանաւոր չափով ըստ տառից այրուքնիցն խրատ մանկան: Այրն Աստուծոյ է օրինակ, ուսուցանէ զքեզ համարձակ» են.:

13. — Թղ. 310ա—316բ, «Տեառն Ներսեսի կաթողիկոսի Հայոց, բան հոմերական ասացեալ յիշատակարան Առականց» են.:

«Աստուածեղէն հոգւովն»: Եւ յաջորդները:

14. — Թղ. 316բ—319բ, «Թուղթ մխիթարական Տեառն Ներսեսի կաթողիկոսի հայոց առ ոմն իշխան յարեւելեան վասն որդոյ իւրոյ տարածամ մեռելոյ: Անտեսն է յոյսն աստուածային, ըստ առաքելոյ անսուտ բանին» են.:

15. — Թղ. 320ա—328բ, «Նորին Ներսեսի ասացեալ բան մաղթանաց» են.:

«Աստուած անեղ անհասական, հայր զթութեանց ինձ ողորմեա» են.:

16. — Թղ. 328բ—356բ, «Դովետս ներբողական պարագրական բանիւ յաղաքս վարուց մեծի հայրապետին Տեառն Ներսեսի Կլայեցւոյ Հայոց կաթողիկոսի և տիեզերայոյս վարդապետի սրբոյ: Ասացեալ Տեառն

Ներսեսի Լամբրոնացու արքեպիսկոպոսի Տարսնի կիլիկեցւոյ և սորա հարազատի որդոյ դստեր եղբարւ: Շարժեալս տիպէ հարկ տէրունի, ըզգադարունն իմրս բանիւն են:

17. — Թղ. 356բ—360ա, «Ոտանաւոր Առաքել վարդապետի ասացեալ վասն Հիփերթ վերոյ: Տէր Առաքել գիտող Սինեաց, զուրկ և Թափուր ամէն շնորհաց» են:

18. — Թղ. 360ա—381բ, «Տեսնան Ներսէսի Հայոց կաթողիկոսի ասացեալ է հանելուկս վասն ուրախութեան մարդկան, և զնէ սկիզբն զԱզամ: Կաթողիկոսն էր անշալատ, յիւր վիհակէն ոք չէր ի գատ» են:

Յիսասակագրութիւնք. — «Փառք պատիւ գտնութիւն և երկբայագութիւն համայն համարուն երրեակ անձնաորութեան Հաւր և Որդւոյ և Հոգւոյն սրբոյ յաւիտեան ամէն: Որ կարողութեամբն Աստուծոյ ըսկսայ և շնորհիւ նորին աւարտեցի գիրքս այս որ կոչի Յիսուս Որդի, ի լաւ և ընտիր արինակէ, ձեռամբ Հայկաթի Ղալիմեար Ովանէս Բանանայի, ի սուրբ քաղաքն յերուսաղեմ, ի վանքն Սուրբ Յակոբայ, ընդ հոգւանեալ Սուրբ Գրիգորիին և այլ խորանացն, ի հայրապետութեանն տանն յարեւելան Սուրբ Էջմիածնայ եղիպար կաթողիկոսին, զոր Տէր զինքն անփորձ պահեցէ ընդ յերկայն աւուրս: Եւ ի Թուականութեանն ՌձԼԵ Աւգոստոս ամսոյն Ժգ յեղև յաւարտունն գրոյս, ի վայելունն սորին ինձ մեղաւոր Տէր Ովանէսիս որչափ որ կենդանի եմ, և (յ)ետ մահուանն իմոյ մնացէ յիշատակ ի սուրբ քաղաքն երուսաղէմ ի զուռն Սուրբ Յակոբայ, յիշատակ Տէր Ովանէսին եւ բանրիշին իմոյ Ելմաս խաբունին եւ հարն իմոյ Ամիր խաւանային եւ մօրն իմոյ Կուլիսեան մահեսեուն եւ քրեհրն իմոյ մանեստի Մարիեամին եւ եղբարցն իմոց Պարսոսին եւ մահեստի Յոնանին եւ քեհորդոյն իմոյ Աւլամին եւ ամենայն արեան մերձաւորաց իմոց Աստուած ողորմի ասացէք: Դարձեալ Աստուած ողորմի ասացէք իմ վարպետին Տէր Աստուածասուրին որ մահանուամք Աւագակ ասեն, որ բազում աշխատութիւն ունի ի վերայ անարժանիս, զոր և երկնաւոր վարդապետն իւրեան վարձահատոյց լիցի, ամէն: Այլ և լաւ պահողն և խնամք տանողն գրեւս զվարձն ի Բրիստոսէ առցէ, ամէն: Հայր մեր որ յերկն:

Թղ. 7բ, «Աստուած ողորմի ասացէք Թեքիման երջերին և կողակցուն Թուրվանսին և որդոցն Կուլամիրին, Մկրչիին և Խալասուրին, որ զՅիսուս Որդի գրեւս ըզթուսին նայ ետուր յիշատակ: Յիշեցէք զհոգեւոր որդեակն իմ գեղացու Ղուկասն որ ըզթուշտն նշանց և կոկից, և զուք յիշեալ լիլիք ի Բրիստոսէ:

«Թվին ՌձԼԴ Գեկտեմբեր ամսոյ ի եօթն Սուրբ Յակոբայ պահոց շարթուն պատկեր աւուրն Սուրբ Միխայայ տոնին սկսայ գրել: Աստուած ի կատար հանէ բարեխօսութեամբ Սուրբ Աստուածածնին և ամենայն սրբոց և Սրբոյն Միխայայ և Դարուսի, որոց յիշատակն օրհնութեամբ հղիցի: Ազնեայ հոգիդ սուրբ Հայկաթի Ղալիմեար մեղաւոր Տիր Ովանէս Պարոնեհ Ժառայեղ:

Թղ. 155ա, «Աղաչեմ զձեզ ով ընթերցողք սուրբ զըրոյս, յիշեցէք ի յաղօթս ձեր զանաւորան զըծող զըրոյս զՀայկաթի Ղալիմեար Տէր Ովանէսն, և զուք յիշեալ լիլիք ի Բրիստոսէ: Ամէն, Հայր»:

Թղ. 199ա, բ, «Զգծող սորա Հայկաթի անտի երեցս յիշեցէք ի Տէր ով եղբարք»:

«Արա արժան գգրիս եղկելի, Հղտէր Ովանէսս ողորմելի: Յիսուս Բրիստոս արեալ երեմի, Սուրբ յաւուրեանդ աներեկի: Եւ որ հոգով զիս գիեցոյց, Ուսմամբ երկաւ խաւեալ լըցոյց, Լիցի արժան Բոյին փառաց, Եւ անբառամ սուրբ պըսակաց»:

Թղ. 256բ,

«Եւ զիս արժան արայ մասանց, Զփոսեալ գրիս ի մէջ մեղաց, Կանգնեալ կրկին Բան գնոր ծնած, Զի ողորմած ես եւ զըրած»:

Թղ. 328բ, «ԶՀայկաթի Ղալիմեար գծող Տէր Ովանէսս յիշեցէք ի Բրիստոս, և զուք յիշեալ լիլիք»:

Թղ. 378ա,

«Ես մեղապարտ Տէր Ովանէսին, Գրծագրողի այսմ քառին, Եւ զիս մեղաւրս լուծելոյ, Աւղեալ կրկին կենդանացո»:

«Միաբանք և Այցելուք» ի Գեր. Կեղիսակը այնպէս ենթադրած է որ Հայամաքեար Յովհաննէս քչյ. և Հայամաքեար Յով-

հաննէս Եպիսկոպոս զատ զատ անձեր են, ինչ որ չէ անշուշտ:

Հոգեւոր եւ Թերեւս վարչական կրկին մարդերու մէջ Տէր Յովհաննէսի ծառայութիւնները կ'երեւայ ուղարկութեան առարկայ կ'ըլլան օրուան պատրիարքէն և միաբանութեան գլխաւորներէն, որ 1688ին զինքը կը գտնենք Եպիսկոպոս, ինչպէս որ կը վկայէ ութանկիւն քառասուն իր կնիքը: Եղիազար Այնթապցի կը կարծենք որ մեծագոյն բաժինը ունեցած ըլլալու է սոյն զնախառնութեան մէջ: Հաւանական չենք նկատեր որ Յովհաննէս մինչև էմիգրանտ ուղևորած ըլլայ Եպիսկոպոս ձեռնադրուելու համար. ճիշտ պիտի ըլլար ընդունիլ որ կամ Հալէպի մէջ, Երբև իր ձեռնադրուելու, և կամ Սիւրի մէջ ձեռնադրուեցաւ Սոսի Գրիգոր Բ. կաթողիկոսէն: 1685ին Երուսաղէմի մէջ գրած Նոր Կտակարանի մասերուն քանի մը լուսանցքներուն վրայ, ետքէն, այսինքն Եպիսկոպոս ձեռնադրուելէն ետքը, աւելցուցած է իր իսկ գրչով, պարոնսքը, մութքան բառերը, յատկապէս ճշգրիտ համար՝ որ Տէր Յովհաննէս քնյ. և Տէր Յովհաննէս եպս. Պարոնսքը մինչոյն անձն է: Երուսաղէմի պատրիարքներ ԺԷ. զարուն ընդանրապէս պարոնսք կոչուած են. մեր կարծիքով ասիկա արաբներն սեփեմէ կամ Փրանսերէն Monseigneur բառերուն նշանակութեամբ գործածուած կրնայ ըլլալ: Ալպոյանեան կը կարծէ թէ պարոնսքը կը կոչուէին այն Եպիսկոպոսները որոնք չունէին ծայրագոյն վարդապետութեան աստիճան, զոր ունեցողները աւելի վարդապետ կ'անուանէին իրենց զիրենք, եթէ նոյն իսկ Եպիսկոպոս, կամ արքեպիսկոպոս և կամ պատրիարք ալ եղած ըլլային: Եթէ նոյն տարիներուն Հալէպի առաջնորդական աթոռը Թափուր ձեռնած ըլլար, Թերեւս ճիշտ ըլլար խորհիլ՝ որ Յովհաննէս քնյ. Ղայաթեար իր հայրենիք Հալէպի վրայ Եպիսկոպոս ձեռնադրուեցաւ. յայտնի է որ ան ձեռնադրուած է Երուսաղէմի համար և ուր ձեռնադրուած է մինչև իր կեանքի վերջը, զի Հալէպի մէջ իր մասին ունէ գիրք և յիշատակութեան չենք հանդիպած երբեք և կ'ենթադրենք որ ձեռնադրուելէն յետոյ երկար ալ չապրեցաւ:

Հայկ

ԱՐՏՍԱՒԱՋԻ ԱՐԲԵՊԻՍԿՈՊՈՍ

ՄՏՏԵՆԱԹՍԱԿԱՆ ԱԿՆԱՐԿՆԵՐ

ՀԱՅ ԵԿԵՂԵՑԱԿԱՆ ԵՐԿՐԵՐ. (հառնայն).
Ա. Շարֆ. Զայնագրեց եւ դաճառորեց Յովսէփ Վ. Գալայանեան. Վ.Խեմս. Մխիթարեան
սպարան. զին՝ 15 ժամ:

Գործ մը, արդարև, որ թէև իր հետ չի բերեր մեր եկեղեցական երաժշտութեան կալուածէն ներս նոր արծաթ մը բանալու գերն ու համարը, և սակայն — այս բոլորէն անկախաբար — պէտք է նկատի առնել զայն նոյնիսկ անոր համար որ անիկա երախայրիքն է հայ երաժշտական մտածողութեան մէջ գէպի լուսաւոր ապագայ մը գիտող հոգիի մը ճիգերուն:

Հ. Գալայանեան, որ նորահաս մըն է և իր գործին համար անհրաժեշտ պատրաստութեամբ ուժաւորուած, իր այս երկասիրութեամբ կուգայ թիւ մը ևս աւելցնել հայ կաթողիկէ երաժշտագէտ-վարդապետներու շարքին վրայ, շատ մօտիկը մեծատաղանթ Հ. Տայիանի և Վիեննական Հ. Սրապեանի:

Գեղեցիկ նախաբանի մը մէջ, նախ, Հ. Յովսէփ կը ներկայացնէ իր այս գործին հանգամանքը, ճառագական և ճորտ. բարդութեամբ եղանակներ մատնանշելով հոն. և ապա՝ որպէսզի մեր մէջ լաւագոյն տըրամադրութիւն մը ստեղծէ գէպի իր անձնական ստեղծագործութիւնները՝ կը վըստահացնէ զմեզ թէ ջանացած է հալկական դրոմ դնել այդ եղանակներուն մէջ ալ:

Առաջին պատհանութեամբ նոյնիսկ ըսենք թէ անարդար է իր այս յայտարարութիւնը ճորտ շարդարութեամբ այդ կտորներուն մասին, և մենք կ'ստիպուինք դուրս ձգել զանոնք մեր ներկայ քննադատական ուսումնասիրութենէն, խորապէս համոզուած ըլլալով որ անոնք բացարձակապէս ոչինչ ունին հայեցի իրենց հետ: (*)

(*) Այս ուսումնասիրութեան մէջ նկատի առնուած են միայն հետեւեալ երգերն ալ արականները:

1. Այսոր յարեալ	5. Սրբոհի Մարիամ
2. Զարթիվ փառք իմ	6. Փութաքի յօգնութիւն
3. Այսոր աւախացեալ	7. Տարածեալ
4. Կեցա զարդի	8. Սուրբ, Սուրբ
	9. Հոգի Աստուծոյ

Ա. Սղանակներու ընթերցումն եւ մթաւկում. — Հիմը — մայր եղանակին կ'ակնարկեմ — որուն վրայ պիտի բարձրանայ ներդաշնակային ամբողջ շէնքը, պետք է երաշխաւորուած ըլլայ լաւագոյն կառոյց մը իր վրայ կրելու բոլոր հաստնակներու թունկներով: Արդ, թէ, թէ. Յովսէփ թ'նչ չափանիշով մօտեցած է իր տրամադրութեան տակ գտնուող Հայ Եկեղեցական երգի զանազան աւանդութիւններուն և թէ որքան յաջողած՝ իր այս ընտրութեանց մէջ — այն՝ միկնակէտը որիկէ ճաբայ պէտք է ելլել հասնելու համար ներդաշնակային զընահատութեան:

Հ. Գալայեան, եղանակներու ընտրութեան մէջ կարելի չէ ըսել թէ հաւասարապէս խիստ գտնուած է ամէն կտորի նկատմամբ. և այս անյաջող ընտրութեան հետեւնքով, ինքզինք գտած է ներդաշնակային նորանոր զփուարութեանց առջև: Եղանակի աւանդութիւնն յետոյ կուգայ զայն բարեփոխելու և մշակելու գործը, որ ուրիշ բան չէ եթէ ոչ առաքել և զտիւ եղանակը աւելորդ ծանրաբեռնութեան է իր նախնական պարզութեան տանիլ զայն: (*) Բարեփոխումի և մշակումի գործը ընդհանրապէս շատ թեթեւ եղած է ամբողջ հատորին մէջ, իսկ «Տարածաբան պարագային բնաւ չէ եղած, և Հ. Յովսէփի նման երաժշտագէտ մը չէ խզճահարած զայն հանրութեան ներկայացնել, բոլորովին անխնամ և ծեփծեփաւորով ծանրաբեռ:

Ուրիշ պարագայ մը: «Փութաջիր յօդնութիւնը ԱԿ. գարձուածք եղանակ մըն է (շարականներու առջև պէտք էր գրուէր ֆայնային Յուլուր) և ԱԿ. գարձուածքները intense(**) եղանակներ են: Հ. Գալայեանն արդարանայի ոչ մէկ պատճառով եղանակին վերաւորութիւնը հիմնաւանդին (tonique) ինքնուրուած է, ամբողջութեամբ եղծելով այսպէս եղանակին ձայնային (tonal կամ modal) նկարագիրը:

(*) Վերոյիշեալ ցանկին մէջ գտնուող տարականգնութիւնները կը կարծեմ թէ գրի առնուած են բերանացի աւանդութեմ, վասնզի անոնց չենք մանրակալի մ. էշմաթին զարգացած պատկանելի ֆայնագրեալ Ետրակայինի մէջ:

(**) Intense կը կոչուի բոլոր այն եղանակները որոնք ձայնաբանին հետեւին (tierce) վրայ կը վերադառնան:

Բ. Հասունացներու բաժանում. — Ներկայիս կարծես թէ ընդհանուր ձգտում մը կայ հայ երգին ազատ կշռոյթը ենթարկելու $\frac{2}{4}$, $\frac{3}{4}$, $\frac{4}{4}$ և այլ եւրոպական չափերու երկաթեայ կաղապարին: Հ. Յովսէփ, զփախտաբար, չէ կրցած ինքզինք հետեւ պահել այդ հոսանքին. ընդհակառակը, զարմանալի հողածութեամբ մը կը պահէ զանոնք, ի հարկին ամէն հատածի (mesure) վերջ զանոնք փոխելու ծանձնոյթն ալ յանձն առնելով: Հայ երգին չափական այս խիստ պարտադրանքը անտեղի կը նկատենք, եւ կը յանձնարարենք մեր երաժշտասէր ընկերացիներուն, երգային (եղանակային) և բընագրային (ստակային) իմաստին համեմատ բաժնել երգի մը հատածները, ի հարկին ձայնախնդրուն վրայ զետեղելով անհրաժեշտ շեշտները:

Դաճումներ. — Իբրեւ նախափորձ՝ լործին ներդաշնակութիւնը զնահատելի կը գտնենք: Մենքարդոյ հեղինակը, թէն զփուարաւ, բայց ի վերջոյ կրցած է եւրոպական ներդաշնակութեան մը օրէնքներէն ձերբազատել ինքզինքը եւ Ալյոսոր յարեալին և «Ջարթիք փառք խմին տալ իսկապէս հայեցի զաշնաւորում մը, ինչ որ ձեռք բերուած մեծազոյն յաջողութիւնն է այս երկասիրութեան մէջ:

«Սրբուհի Մարիամ»-ի լայն թաւալումն Հ. Յովսէփ պէտք էր օգտուէր contrechant-ի և imitation-ի հիմնալի գրեւոր ընելով, ինչ որ չէ եղած զփախտաբար:

Ալյոսոր ուրախացալս և «Գեցող զորդ» շարականներու պարագային, որոնք նոյն սեռի (նոյն ձայնին կը պատկանին) եղանակներ են, թէն երկուքին ալ զաշնաւորումը հայեցի չէ, և սակայն այդ երկուքն երկրորդը կը նախընտրենք. առաջինին մէջ անհարկի կիրարկուած modulation-ներէն զերծ նկատելով զայն:

Հակառակ մեր այս զնահատանքին սակայն, Հ. Յովսէփ Գալայեանն իր այս երկասիրութեամբ, զոր չենք վարանիք անապարտուած գործ որակել, նպատակ մը չէ բերի հայ երգի զաշնաւորման կնճառ հարկին: Տարիներու աշխատանքը և լաւագոյնին ի խնդիր թափուած ճիգերը, լիալոյս ենք որ Հ. Գալայեանին մէջ պիտի կրտեն ապագայ մեծ երաժշտագէտը:

ՊՍԱԿ ՎՐԴ. ԲՈՂԻՄԱՅԵԱՆ

ՊՈՆԵՄԱԿԱՆՔ

(ԱՀԱՐՈՒ ՏՆՏՈՒՐԵԱՆ 1939)

Ծանօթ է մեզ այս անունը անցեալ տարի հրապարակ հանած իր «Մազաղաթներ» ստուար հատորով որ շատ խօսեցուց իր մասին: Սիոն՝ 1938 Հոկտեմբերի թիւին մէջ, բերաւ իր տեսակէտը գրքին և անոր արժէքին շուրջ:

Ահարոն Տառուբեան բանաստեղծ մըն է Վարուժանի սերունդէն: Մնած Մխիթարեան կրթութեամբ Մուրատ-Ռաֆայէլեանէն, և ապա մեծ պատերազմէն վերջ Բրակայի մէջ բոլորած ընթացքը Ձեռն համալսարանի:

Կը գրէ երեսուն տարիներ շարունակ ու այս արժանի է ուշադրութեան:

«Պոնեմակամֆ» վերնագիրը մեզ կը թելադրէ մեր գրականութեան գրիթէ անծանօթ բայց ֆրանսացիներուն մօտ սիրելի ձև մը քերթողութեան, ուր կ'երգուին սովորական կեանքի պատկերներ, թթիւ հանոյքներ, փողոցի ու սրճարաններու թրիփներ իրենց հայհոյութեանց բանաձեւերով ու կեանքի արժէքներուն դիմաց բազմաբղէտ կեցուածքներով: Գիրքը իր «Պարզուկ սիւրճեր, Ծաղկած դափնեք...» բաժինին մէջ ամփոփած նիւթերով — Յեսանդոր, Արուսեանիս, Մխանայարդար, Կոյազիկը, Հաւազործը, Կաթնավաճառը, Ձկնավաճառը, Պողպանաճառը, Կայսիկիչը, Սափիլը, Փերեզակը, Կարուակը, Աւելածուն, Մուրացիկը — կը յիշենք այդ Պոնեմակամֆ գրականութեան մէջ նախասիրուած «թրիփները, բայց չէ նուաճած զանոնք, վասնզի այդ մարդ-նիւթերը Տառուբեանի մօտ չաղուած են քնարական տարրով մը, և իրականութիւնները կը թուին ալլափոխուած ըլլալ անորոշ և մութ «սէմպոլիզմ»ի մը ի խնդիր: Պոնեմակամֆ անունը եկած է Պոնեմիայէն ուրկէ վերցուած են այդ նիւթերը: Այս իմաստով կ'արդարանայ «Պոնեմակամֆ» տիպոգրք գրքին, ուր միեւնոյն ատեն կան ինչպէս ցոյց տուինք, սեռը շօշափող պատկերներ, անշուշտ ոչ Jean Richepin մը կատաղութեամբ և ամբողջական նուիրումով յանուն խո-

նարհներու դատին և ընկերային բարոյականին:

Գիրքը բաղկացած է հինգ մասերէ.

ա) «Պոնեմակամֆ», ուր կ'երգուին Պոնեմիոյ բնանկարները, գետերը, մենաստանը, անտառը, մշուշային գիւղակը՝ իր կածաններով, տնակը, համալսարանը, մաստուռը, հայլն, հայլն, բոլորն ալ շերմացած իր յայտնի սէրէն, անցեալի երազներէն, որոնք կարօտի խաչեր կը գծեն օտարականի իր քայլերուն առջև: Բ) «Հոյսն Երեմիայի վարդերով», որ իր երեք ստորաբաժաններուն ընդմէջէն — Օրհներգ, Առաւգասաւորում, Մեկնում — կ'երգէ երգը իր հոգիին որ լայնօրէն բացուած է կնոջ, բռնութեան և լոյսին. երգ՝ որուն մէջ մեղքերն անգամ «Ճերմակ վարդերու» են փոխարկուած բանաստեղծական պատրանքով: Գ) «Եջմ», ուր՝ ձգած արտաքին իրականութիւնները, քերթողը կ'իջնէ իր հոգիին մէջ հոն պլպլացող կանթիւնի լոյսով դիտելու հին քանդակներ ու երազներ որոնք կը հատին ժամանակի փոշին ու մշուշին տակ: Դ) «Պարզուկ սիւրճեր, Ծաղկած դափնեք...» որուն պարունակութիւնը տուած եղանք վերը: Ե) «Երեմիայի սիւրճեր...» ուր կ'երգէ իր գործածած առարկաները, — վառարան, գաւաթ, գմելի, կոնիկ, մատիտ, ոստի, սանտր, ակնոց, կօշիկ, գաւազան, հայելի, անկողին, — զանոնք բանաստեղծութեան մէջ հանելու միամիտ յանգրգանքներու համար տարօրինակութեամբ:

Տառուբեանի այս հատորին աշխարհը կազմուած է զգացումներէ, որոնք իրենց արմատները ունին սիրոյ տիեզերական ըզգացումին մէջ: Ձեխուհին, Բնանկարը, Անտառը, Գետը, Գիւղը, Կածանները, Մասուռը, հայլն հայլն, բոլորը տարազներ են որոնց մէջ ինքզինքն է որ կը գնէ ան, իր սրտին պատմութիւնը, իր հոգիին խռովքը: Բնանկարներու կերտումի պահուն կը զգաս այդ «Նուազարան թւարաւոր, հազարաձայն սէնֆօնի»ին մէջ թրթռացումը անոր սրտին, որ կը բաշխուի ամէն ինչերու զանոնք քաղցրիկ, մշուշտ քերթուածներու վերածելու միամիտ մտահոգութեամբ: Ունի կարօտի վէրքեր, հոգեկան տագնապներ որոնց ցաւը կ'երգէ նոյնքան հանդարտ ու մեղմիկ իր պատմումով: «Թրիփք» է «Մառուսը» (էջ

31) ուր պիտի գտնէք զինք ճեղքուած երկուքի: Կարգացէ՛ք 87րդ և 90րդ էջերը ու պիտի գտնէք զայն հայրենաբաղձ զիւղացի մը որ իր գիւղը կ'ուզէ ապրիլ տարի բընութեան մէջ, բայց չի կրնար, ու անցեալը ծածկող մշուշին ետին կուլայ գաղտնի՝ «Համգած յոյսին տեղեւնեմն հաւաքեմն խուճաւ խուճաւ»: և այս կերպ հեռուոր ցաւերը ունին իրենց կսկիծին օրօրը ամէն քերթ-ուածի մէջ քիչ բացառութեամբ: «Ճեխու-նիմախն մէջ իսկ պիտի գտնէք այդ հայրենաբաղձը:

Օտար բնութեան մէջ, արեւմտեան աշխարհին մէջ ան մնացած է արեւելեան բանաստեղծը որ աւելի երազող է, կարուած ընկերային կեանքի կապիւրէն և ատով աւելի մտերմօրէն բացուած բնութենէն հոսող գեղուններու, տեսիլներու և պատկերներու: Բայց զգայնութեան այս աշխարհը մնացած է թերի իր արտայայտման մէջ. վճիտ, ինքն իր մէջ ամբողջ հոգի մը չէ որ կը խօսի մեզի անոր տողերէն: Տատուրեանին ոտանաւորները չեն կրցած իրական մարմիններ տալ գաղափարի մը, հոգեկան խռովքի մը կամ զգացումի մը: Կը կարգաւ զանոնք ու չեն համոզուիր որ ատոնց յատակը կազմուած է կարօտ, տեսիլքէ, հայրենաբաղձի եւ րազի ու թախիծէ, սուգումներէ, երբեմն յուշերէ ու մեղքերու թեթեւ խոտովանուածութիւններէ. կը մնան անկատարին, անորոշին ու բռնի միութեան առջև: Գրելու «թէքնիք»ին տիրապետող ականջի բանաստեղծ՝ տող լեցնելու և երաժշտութիւնը ամբողջացնելու համար կը ներածէ բառեր ու թարմատար տարրեր, փնասելով սակայն իրական ստեղծումին: Ներկայացուցիչ մըն է նախորդ սերունդին, որուն քերթողական զգայնութեան դասական կողմերը համալրուած կան իր մէջ: Ոչ մէկ հաւաքական կեանքի և ձգտումներու պատմում կամ պատկեր իր մօտ: Բնանկարները բոլոր՝ առիթներ են զգալիին մէջ թանձրացնելու իր հոգիին նկարները գիծ առ գիծ. դժբախտաբար միշտ և ամբողջութեամբ չէ կրցած յաղորդիւ տալ արտայայտութեան մէջ, և փոխարէն լեցուցած է իր տունները յանդուգն և յաճախ շատ գեղեցիկ փոխաբերութեանց տողաշարքերով որոնք կը մնան հեռու իրական բանաստեղծութենէն: Մտածում, մղ-գացում և երեւակայութիւն կը քայլեն հոն

կողք կողքի առանց սակայն ճարտարագետութիւն և ոտանաւորի շէնքին մէջ իրենց իրաւ տեղը դրաւելու, և այս անոր համար որ այդ հիմնական և անհրաժեշտ տարրերը քերթողութեան, չեն գար յաճախ բնական ըզխուժով, այլ կը բերուին արուեստագէտի քրտինքով: Սմէն ինչ զգայնութեան, յուսականութեան բովէն անցընելու ճիգ ունի, և ատոր համար կը մնայ միօրինակ չըսելու համար ծանձրացուցիչ: Յաճախ կը շանայ ամէն իրականութիւն վերածել խորհուրդի մը, բայց չի յաղորդի զնեւ պահանջուած կապը, ու ասէմպօլքը և իրականութիւնը փոխանակ զիրար բռնելու, իրար մէջ հիւսուած մեղք գալու, (ինչպէս է ատիկա թէքեանի մօտ, կարգացէ՛ք օրինակի համար «Մանկութեան պարտեղին մեջը»), զիրար կը ժխտեն ծնունդ տալով անորոշութեան, մըթութեան, իրական և ասէմպօլիքն աշխարհներու շփոթութեան: Իրական արուեստը և գեղեցկութիւնը վարուժանի, թէքեանի, Մեծարեւելի կը պակսի «Պոնեմալկանմի» մէջ: Արուեստ և իրական գեղեցկութիւն կայ հոն՝ ուր կայ համակարգութիւն մը գործածուած տարրերուն մէջ, միութիւն և ու հոգեկանի մէջ: Տատուրեանի մօտ այդ խռուքին և ձեւին խորունկ կապակցութիւնը մընացած է թերի: Իր սքանչելիօրէն ձեւուած phraseները թելադրական չեն, վասնզի անոնք ձեւաւորուած չեն հոգիով, լեցուն չեն հոգիով: Իր պատկերներուն ու տեսիլքներուն մէջ յաճախ չի բնակիր զանոնք միութեան մը մէջ հանող, գեղեցկութեան հանող ոգին, ու ասկէ «Պոնեմալկանմի» ոտանաւորներէն շատերուն լոկ բառական (verbal) արժէքը. ասկէ՝ տպատուրութիւնը աններառաշնակի և անկատարի անոր էջերէն: Սակե՛ պարզութեան և բանազօսութեան, խորութեան եւ ծանծաղութեան, բնական ըզխուժի ու բռնի ճիգի, դաշտանկարի եւ հոգեկան նկարի, ասէմպօլքի և իրականութեան վերիվայրումները այդ աշխարհին մէջ: (*)

Տատուրեանի այս թերութիւնները կ'ենթադրեն սակայն առաքելութիւններ որոնց-

(*) «Պարզակ սիւսեք, մաղկած դաւեք...» և «Խեղուս սիւսեք...» բաժնեքերը դրքին՝ դուրս կը ձգեն այս դատաստանէն, խնայելու համար այս սուղ էջերուն. հասկնալի է պատճառը:

մով ան կը բաժնուի մեր օրերու թեթեւ խմբակէն, որ յանուն բանաստեղծութեան սիրոյ հասարակ պատմութեան կ'ընէ, յանուն անկեղծութեան՝ չի վախնար ցուցադրելէ իր մեղքերուն փտութիւնը, յանուն յուզականութեան կը կեղծէ և յանուն չես գիտեր ինչի կը բարոյախօսէ ու կ'ազատարանէ լիաշունչ: Տատուրեան ունի բանաստեղծական որոշ շունչ և քերականութիւն, ամէն ինչի բանաստեղծի գուրգուրանքով մօտենալու ներութիւն և շնորհ, իր ապրութեանը գիտել պատմել հանդարտ ու մեղմ հոսով երաժշտականութեան մ'ընգմէջէն: Ունի պատկերներու, փոխաբերութեանց և մտածման գիտելու առատ մթերք, ուրկէ եթէ զեղչենք անիրական յանդգնութիւններն ու քրտինքով իրար բերուածները, կ'ունենանք սիրելի ինքնատպուստիւն մը՝ բաշխուած գործին մէջ: Մեծարենցի, Վարուժանի, Թէքէեանի լեզուին չափ կատարեալ է և ճկուն իր լեզուն, զոր կը գործածէ մեծ ճարտարութեամբ: Տաղաչափական կանոններու մեծ վարպետ մըն է անիկա, որ շատ վեր է ընթացիկ անուններուն վտանգէն: Հայ մը չկայ իր տողերուն տակ. բայց փոխարէն կայ մարդը իր ձրգտութեանը, իր սէրերով և հոգիին խառնքներով: Կայ մարդը. բայց ոչ մարդը մեր օրերու մտահոգութիւններով, ընկերային տաքնապններով: Եկած 900ի սերունդէն, կը սիրէ միշտ նայիլ անցեալին ու զեգբերիլ անոր մշուշներուն մէջ, նման իր սերունդի բոլոր գէմքերուն:

Կարելի է «Պոնմականգ»ը գնել՝ օրինակ «Ջրղուժի եւ ուրացման երգեր» (Ս. Գրլընեանի) եւ մանաւանդ «Աւելագալ» (Բիւզանդ Թօփալեանի) հատորներուն մօտիկ զորս գտար չէ համարել վաւերական խոստովանութիւններ նոր սերունդի բանաստեղծական զգայնութենէն: Իր աշխարհովը, իր հոգեբանութեամբը, իր խանդավառութիւններովը և իր «թէքնիքովը» ան մեր օրերուն մոլորեալ մըն է իր սերունդի ջիւղ գէմքերէն: Արդար ըլլալու համար՝ իր «թէքնիքը» ոչինչով պակաս է անոնցինէն: Իր արտայայտութեան արտաքին ձևին մէջ կը տեսնեմ աւելի փայլ, ներութիւն, պատկերներու ու փոխաբերութեանց առատութիւն: Բայց այս արուեստը տուժած է շատ պակասովը լեզուն հոգեկանութեան:

Անշուշտ անխուսափելի ժամանակը շատ բան պիտի թափէ անոր յաւակնութիւններէն, պիտի նուազի իր երաժշտական ձայնը, պիտի սոգունին իր լեզուին փայլերն ինչպէս պատկերները, բայց պիտի մկան անեղծ փշրանքներ, վաւերագիրները ըզզայնութեան անոր՝ որ կամուրջը եղաւ երկու սերունդներու:

Իրաւունքով կը պահանջենք աւելին, կատարեալը. բայց ատոր համարուն վրայ պէտք է յարգանքով կանգ առնել արժէքներու առջև որոնք իրենց որոշ բաժինը պիտի բերէին այդ աւելիին:

Տատուրեան օժտուած է առաքինութիւններով զորս կարելի է ուրանալ:

Սրուսաղեմ

Ա. Ս. Վ.

ՇՆՈՐՀԱԻՈՐԱԿԱՆ ՆԱՄԱԿՆԵՐ

ՊԱՏՐԻԱՐԺԱԿԱՆ ԸՆՏՐՈՒԹԵԱՆ ԱՌԹԻՒ

Յունիս մամոյ ընթացքին ստացուած են Շնորհաւորական Նամակներ հետեւեալներէ.

Տ. Գարեգին Արք. Խաչատուրեան (Պոնմոս Այրես).

Տ. Զգօն Վրդ. Տ. Յակոբեան (Մաքսիլիա).

Գեղամ Վրդ. Փափմեան (Լոս-Անճելլա).

Ժենեալ Ռոնայ Սթոս (Լոնոն).

Վեր. Մ. Կ. Փափագեան (Յրեգո).

» Կ. Պ. Ասանալեան (Նիւ-Եոք).

Տէր եւ Տիկին Տատուրեան (Սօմերա. Ն. Ե.).

Տիար Խ. Կ. Պենեկեան (Նիւ-Եոք).

» Ա. Գ. Սաղմեան, ի դիմաց Հ. Բ. Ը. Մ. ի

Գալիֆոնիոյ Երջանակային Յանձնաժողովոյ.

Տիար Մարտիրոս Գ. Յորգանեան, ի դիմաց Սուրբայայի Հայ Տեղական Վարչութեան.

Տիար Սեդա Տ. Մ. Գրիգորեան (Սուրբայա).

» Հայկ Անեմեան (Թարիք).

» Գեղամ Գալիֆոնեան (Կ. Պոլիս).

ԲԱՆԵԱՍԻՐԱԿԱՆ**ՏԵՂԵԿԱԳԻՐ ՔՆՆՈՒԹԵԱՆ****Պ. ԱՐԵԱԿ ՍԱՖՐԱՍՏԵԱՆԻ****«ՀԱՅՈՑ ՀՆԱԳՈՅՆ ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆՆԵՆ ԵՒ ԼԵՋՈՒՆ ԸՍՏ ՍԵՊԱՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐԻ»****ԳՐԾԻՆ**

(Եւր. ճախարգ Թիւն)

Մ Ա Ս Ն Բ.

ՀԱՅՈՑ ՊԱՏՄԱԿԱՆ ԱՌԱՋՈՒԹԵԱՆ ՍԿԻՋՐԱՆԵՐԸ գործին այս Բ. Մասը, կը գրաւէ 65 էջ (էջ 263 - 328) որոնք մէջ ալ կը հանդիպին, բոլորովին աւելորդ ծանրաբեռնութիւն նկատուած բառական էջերու, որոնք կարծես թէ ծաւալ տալու համար գրուած են և նիւթին հետ ունէ ուղղակի առնչութիւն չունին: Այսպէս «Եւրոպայի տնտեսական ներկայ վիճակը րոտ արժանւոյն գնահատել կարենալու համար . . . հնարարութեան այս ճիւղի ծագման եւ զարգացման 100 ամեայ պատմութեան վրայ» նետուած ակնարկը (էջ 273էն զոնէ մինչև 286) բոլորովին աւելորդ էին վառն դի շատ ծանօթ իրողութիւններ են և տարբարական ծանօթութիւններու շրջանակին մէջ կ'իյնան եւ քննական պատմութեան դասագիրքերու մէջ իսկ տեղ գտած են աւելի կամ նուազ ընդարձակութեամբ: Առօր համար բառական պիտի ըլլային միայն արդէն այս մասին նախաձեռնող կազմող իր քանի տեղերը (263), որոնք սեղծ գիծերու մէջ ամէն ինչ կը բացատրեն:

Անշուշտ աւելորդ էր, իր նիւթին հետ առնչութեամբ չընտել թէ «սովորականագրական կարգաւ եւ նորագոյն շրջանի մեծ գիւտերի առաջին զծի վրայ կ'ուզայ խորրի երկրի (երկրներին)» եւ խորրի լեզուախմբի յայտնագործումը, մինչև 20 տարի բոլորովին անծանօթ իր անուն» (էջ 263), ծանօթացած չնորհիւ Փողպի Գեօրգի դիւանին (էջ 263-266), քանի որ այս միջակայութեան զործնական նպատակին համար հետաքրքրական են խորրի երկրի, Ժողովուրդն ու լեզուն» (էջ 266), որոնք բոլոր մասնագէտները, բացի Հրովսէնէ, Նոյնի, Գ. Սաֆրաստեան, ինքն ալ իր կարգին կ'ըսէ թէ «տեղանունների, պատմական գիտանքի եւ դիւան գիտական մեկնաբանութեամբ կը յայտարարեն որ ունէ կասկած չի կարող լինել թէ խորրի երկրը բուն Հայաստանն է՝ Եփրատէ Արեւելք տարածուող երկիրը հաւանաբար մինչև 4000-ամի շրջան, Կասպից Ժողովուրդի ցեղախմբի տարի լայնարձակ ծաւալումը, Պաղեստինէն մինչև Քերքուս եւ Կասպից Ժողով (էջ 270) ընդ առումով եւ հայագիտական հասկացողութեամբ բուն խորրի երկրը» կ'ըստարձուէր շեքսպիրը եւ Մայսթրիայի շրջակայքէն դէպի Խարբերդ եւ Խորձան գաւառը, նպատ

դէպի Հիւսիս-Արեւելք ուղղապէս հետեւելով ճիշդ Արածանու հոսանքին ի վեր դէպի Տարոն եւ Վասպուրականը: Ապա համաժայն պատմական եւ տնտեսական անվրէպ ցուցումներով, Խորրի երկրը կը տարածուէր Երասխէն հիւսիսը դէպի Այրարատեան դաշտը, եւ հաւանաբար մինչև Կուր գետն ու Կասպից ծովի աւազանը» (էջ 271):

Ձեռ յաւակին վճռականապէս ժխտելու Գ. Սաֆրաստեանի այս տեսութիւնը, սակայն փափաքել էր որ անիկա իր գործը փոխանակ ծանրաբեռնելու շատ մը աւելորդ մասերով որոնք իր գործին արժանիքին վրայ բան մը չէին աւելցնէր, տար պատմական եւ տեղագրական անվրէպ ցուցումներով որոնք շատ կարեւոր էին խորրի իր կողմէն Խորրի երկրներու տրուած այս տարաբայան ընդարձակութիւնը հաստատելու համար, և որ իր գործին ամենին զնահատելու և նորութիւն եղող մասը պիտի կազմէր (*):

Գ. Սաֆրաստեանի այս կարեւոր եւ անմեղմելի պակասը կը ձգէ տարակոյն և գծուար կ'ըլլայ դիւանական աշխարհը այլ հաւաստումներուն դէմ կանգնած իր շէնքը իւր վերջնական ու վաւերական ընդունելի:

Խորրի երկրներու վրայ իր տուած տեղեկութիւնները թէև շահական՝ գծախտաբար ամուր կառուցուածք ունենալ չեն թուիր:

Այս մասին Գ. Սաֆրաստեան անդիւրէն հրատարակութիւն մը ալ կատարած է վերջերս, որ անշուշտ պիտական աշխարհը նկատուածն պիտի աւանդէ և իր վճիռը պիտի տայ:

Գալով խորրի լեզուին Գ. Սաֆրաստեան կը հաստատէ թէ անիկա կը մնայ անլուծելի (էջ 266) և խորրիները և խորրիները նուազաքաղաքներ իր ժողովուրդներն են (էջ 267), և խորրի երկրը, ճառնուած Գ. Հազարանակի սկիզբներին (3000 թ. Ք.) արդէն ունէր պետական կազմակերպութիւն, իրապետութիւն, իր սեպական զին ու զրականութիւնը» (էջ 267), ինչ կը հաստատէ անժխտելի կերպով գտնուած արձանագրութիւնը, սակայն իսկ խորրական բան մըն է խորհի թէ Հայկէ աւանդալէպին մէջ խորհնագիտական հաստատութիւն թէ Հայաստանի մէջ արդէն կային ըստպէս ի մարդկան յաւաքագոյն ցրուելոցն» անշարժ մըն է խորրիներուն (էջ 268) կամ

(*) Այս տեսութիւնը որ իր կողմէն այլուր ալ դարձուած էր, Հ. Տաշեանի պէս չեղնականոր դիմումը էր վճռականութեան հանդէպած է (տես ՀԱ. 1931, էջ 632):

«Խորրի միապետութեան յաջորդող Նայիրի փոքր թագաւորութիւններին» (մոտ 1200-860 Ն. Ք.) (էջ 268) որոնց «աւելի քանականօրէն կը պայտաճին» եղբւր ամբ պատմահոր ոմոր (նոյն) (*):

Ինչպէս, առիկա անցացատեւի կը մնայ: Նոյնպէս անհասկնալի է թէ ի՞նչ բանի վրայ հիմնուած խորրի միապետութեան յաջորդները կը նկատուին Նայիրի փոքր թագաւորութիւնները, երբ անոնց վրայ զոհու լինան տեղեկութիւններ քննարկման արդիւնքով (էջ 268), այնքան պակասական Պ. Սաֆրաստեանի համար, և Նայիրի երկրի յորջորջումը Ասորեստանեան մի հասկացողութիւնն է» (էջ 268) և խորրի պետութեան և Նայիրի երկրներն որոշ յարաբերութեանց մասին պայծառ և անվիճելի ոչ մէկ տեղեկութիւն ունի Պ. Սաֆրաստեան, որ կը կարծէ թէ «քաղաքատարաւ Ասորեստանեան նորագիւտ տեսագրութիւններուն շնորհիւ պայծառ են անվիճելի տեղեկութիւնք» գոյութիւն ունին «Խորրի պետութեան և Ուրարտուի յարաբերութեանց մասին» (էջ 268): Այս հաստատումը որ նորութիւն մըն է զժամանակակից չէ՝ վաւերացուած, վասն զի Սաղմանաւոր Ա. ի (1290-1260 Ն. Ք.) իշխած Ուրաարի երկրներն, իմում, Նասուր, Մագուս, Սալաւ, իսպիւլ, Լուխա, Նիլիսաբի և Հիմգուս, (որոնց տեղագրական նշանագումները մանրամասնութեան մէջ չաւարտ մտնել Պ. Սաֆրաստեան) հաստատուած չէ — ինչպէս կը կարծէ Սաֆրաստեան — թէ «կը տարածուէին մօտաւորապէս հայկական Տորոսի հարաւային գագիթայինքին մինչև Ուրարի լճի Արևելքը, Արևելեան Տիգրիսի ակնադրերնեղէն մինչև Քէլիշին լեռնանցքի իրական ծայրը» (էջ 268-269):

Միակ հաստատումը որ նոր չէ և զբեթէ ընդհանուր կերպով բոլոր նկարչութիւններէն ընդունուած է այն է թէ 1290 ին Ուրարտուի որ նախաորպէս ըլլաւ կը թուի Ուրարտուի կը իշխուի Այս բացարձակութեան մէջ ալ մէկ պայծառ ու անվիճելի տեղեկութիւնք կան «Խորրի պետութեան և Ուրարտուի յարաբերութեանց մասին»:

Սաֆրաստեան շարունակելով կ'ըսէ «մի այլ պարիւր խոզի արքայական դիւանի գանազան աղիւսներէ մեզ ծանօթ են Հայաստանի Հիւսիս-Արեւմտեան և Հարաւ-Արեւմտեան գաւառներն, թագաւորութիւններն եւ անոնց անունները, 1370-1335 Ն. Ք. (էջ 269):

Եւ ըստ Ֆորեսի (Forres) կը նշանակէ հետեւ.

(*) Զորմաշի և որ Պ. Սաֆրաստեան «յեմնով Ասորեստանեան տեսագրութիւններէ և մտ գտաւ աւանդութեան գիտական քաղաքագրութեան, խնդրի առարկայ աշխարհագրական մտքի անձնական ծանօթութեան արեւմտեան գիտականներէ քննարկման վրայ» կը յայտարարէ «որ Մուսա-Սաղման անոր մեծամարտ, անոր յարակից հանգամանքներն, անձեռն ու անունները կը ներկայացնեն, հարազատ պատկեր պատմութեան նորագիւտ և Անանանի մկարագրած Հայկ-Բելի կողմին» (էջ 64) Մուսա Մ. (738-714) և Մարգար Մ. (722-706) իշխած ըլլալով աւելի ուշ (էջ 63) Հայկի առաջնորդ, այսպէս խորրի-Նայիրի-Ուրարտու երեք յիշանքերու մէջ ալ կը փոխադրուի:

եւլ տեղանունները, Ազգի (կարծեմ թէ պէտք է կարգադրուի Ազգի) որ կը համապատասխանէ ըստ Սաֆրաստեանի եղբայրի և Արգուսի, իսլայաւ (ըստ Ֆորեսի)՝ հաւաքական անունը Բարբը Հայքի, Բորի, Հաւա, Բազեղանդ, Անգը, Գաբեղանդ, Հայք և Երկրներ, արդորի էլ պատմական մեր հնագոյն մատենագրական աւանդութեան մէջ, անընշտ ըստ ըսականի ըստիւնքի կամ յարափոխելով ձեւերով (էջ 269):

Շարունակները տակաւին հետեւիլ Պ. Սաֆրաստեանի տեսութեանց Ան կը յարէ. «դարձեալ ըստ խոզի եւ Ասորեստանեան արժանաւորութեանց, անվիճելիօրէն հաստատուած է որ վանայ ծովի Արեւմտեան փոքրի եւ Արեւմտեան Տիգրիսի միջև կը տարածուի Այլէ կամ Ազգէ կամ Ազգի երկիրը, անկականք ամբ դասական աւանդութեան Ազգիքը, թէ աշխարհագրական դիրքով և թէ պատմական եղանի հետեւողականութեամբ համապատասխան մի նահանգ» (էջ 270):

Հետ ալ տակաւին պայծառ եւ անվիճելի աւելի էլ կայ Ուրարտուի և խորրի յարաբերութեան երես Սաֆրաստեան:

Պ. Սաֆրաստեան, անհասկնալիօրէն, այս բոլոր յիշատակուած երկրներէն կապակցութիւնը խորրիներու հետ, առանց հաստատելու, և այս մասին առանց ունէ գոյլի փաստ հայթայթելու, «վերոգրեալ լայն ուրուածին» վրայ հիմնուած կը հետևեցէ թէ «Ժծ — ԺԳ. դարերին Ն. Ք. խորրի երկրախումբը, կը ներկայացնէր մօտաւորապէս հետեւեալ պատկերը. Դէպի Հարաւ-Արեւելք եւ Արեւելքը կը գտնուէր բուն երկրին Ուրաարի — Ուրարտու, դէպի Հարաւ Այլէ — Այլէ կամ Ազգի երկիրը, դէպի Արեւմուտք՝ Խաղդի կայսրութիւնը, դէպի Հիւսիս-Արեւմուտք Գաւալ երկրին եւ Ազգի-Խայաւս, համառապ քովանդիպող նաեւ ամբողջ Տայի նահանգը (Դայանի) ըստ Ասորիներ» (էջ 270):

Այս կերպով Ուրարտու, Ազգի-Խայաւս, Այլէ, ամենքն ալ խորրի երկրները կ'ըլլան կամ անոր մասերը. տեսութիւն՝ որուն հետ հաշտուել չատ դժուար է նայնիսկ գիտական տեսաւանդելով (*): Անվիճելի իրողութիւնն է որ խորրիները Հնդկ-Երազական ցեղէն էին, ինչէ Ուրարտու և Խայաւսի բնակիչները բացարձակապէս չէին պատկանէր նոյն ցեղին, հետևաբար ցեղով կը տարբերէին և չէին կրնար Ուրարտուցիւր և Խայաւսցիւր խորրիներու մաս կազմել:

Ամենակարեւոր հարց մըն է այս, որ նկատի չէ ունեցած Պ. Սաֆրաստեան:

Հինա ցանց Ուրարտուի, որուն ռուծող եւ կազմակերպչալ միապետութիւն մը դառնալու հետագայ երկու դարերու ընթացքին կատարուած կը համարէ Պ. Սաֆրաստեան անստուգելի հանգամանքներէ մէջ — քանի որ ըստ Սաֆրաստեանի որեւէ լայն չափից ընդգծելու անցանալ արդարաւոր շրջանը — կը հաստատէ թէ «Խայիլ արքայատոմը տակաւ ձեռք բերաւ քաղաքական

(*) Այս տեսութիւնն ալ այլուր Պ. Սաֆրաստեանի հրատարակուած, արդէն քննադատութեան առարկայ եղած է Յուլիանի (ՀԱ. 1931, էջ 698 — 699):

գերակայութիւն Նախընտան համագաղաղակցութեան մէջ» (էջ 271):

Սակայն այս տարրաւորութեան մէջ եղածը բաւական կը նկատուի եւ «կարելի»՝ «արժանացրու-
թիւններով օժտակալութեամբ այժմ . . . շահեկան
մանրամասնութիւններով տպագրւեցանք . . . » Հայոց
պատմական աւանդութեան ժառանգութեան հետեւողական-
ներութիւնը եւ համարումս եւ մանր վաւերականու-
թիւնը մանրակալական ինքնդիմանքի մէջ, ինչպէս որ
անոնք՝ օժիւ եկած (են) Մ. Խորենացու ու Անանուի
եւ այլ դասականներով» (էջ 271-272):

Սակայն այս արգելանքին նախնելու համար Գ.
Սաֆրաստեան կը կարծէ թէ արմատական վերա-
բնութեան եւ վերագնահատման պէտք է են-
քարկել մինչև հիմա կատարուած ուսումնասի-
րութիւնները (էջ 272) և իբր փաստ կուտայ
երկու օրինակներ: Ահա անոնք.

Ա. Երբեմն վանականութիւնը մը կը կարգացուէր
այս, յետոյ հնչուեցաւ լի, այնպէս որ Արիւմանի
ընտանեկան անունը նախապէս կը կարգային
Արիւմանի: «Ունէ կասկածի նշոյնն անգամ չի կա-
տուղ լինել որ այդ անունը կը ներկայացնէ մեր պա-
տական աւանդութեան Արեւելում, հին հայկական
նախադարձութիւններէն մէկը, մի բանի անդով յիշ-
ուած խաղ թագաւորներէն» (էջ 273):

Բ. Արիւման երբեմն կը կարգային Արիւման,
որ առանց այս գրչապատկան ուղղման պիտի չը
կարենայինք . . . վստահութեամբ . . . Նոյնացնել
մեր աւելուլ քային հետ» (էջ 273):

Ինչպէս կը տեսնուի վերը (Արիւման — Արեւ-
ելում) ար — ար ձևով կը փոխանցուի, իսկ եր-
կողմէն մէջ (արիւման — աւելում) ար — ավ
ու ձևով կը փոխանցուի, ինչ որ հակասական է:
Եթէ այս երկու օրինակներէն առաջինին հա-
մար համադրենք իսկ և քիչ իտալական գրու-
մանը այս նշանացումը, սակայն երկրորդին հա-
մար անկարելի է վերադառնալ ինչու չուենալ:

Ըստ Գ. Սաֆրաստեանի հիմնարակ ցարդ կա-
տարուած յառաջդիմութեան ոչ որ ի վիճակի է պըն-
դելու որ արդէն լուծուած են իսկ լեզուի բոլոր
զարգանքները, բայց եւ այնպէս քիչ կակած կա-
րող է լինել որ խաղերէն բառազանգը պիտի պար-
զաբանուի զիստ որպէս — եթէ ոչ միայն — հայ
դասական մատենագրութեան եւ դասարարաւ-
ների միացեալ գանձերով» (էջ 287):

Գ. Սաֆրաստեան իր այս բնութեամբ վերա-
դարձ մը կ'ընէ զէպի մատաւորագում 70 տարի
առաջուան ըմբռնումը՝ Մօթիմանի որ այդ թուա-
կաններուն Հայերէնով փորձած է կարգաւ վա-
եան արձանագրութիւնները:

Հոս աւելորդ չլլայ ինչեցեւ թէ Սէյն Ե. անկէ
ազդուած Հ. Թ. Սանդալեան ալ այն ուղղու-
թեամբ, առանց յաջողելու աշխատած են:

Գ. Սաֆրաստեան այս ձախողումին պատ-
ճառ ցոյց կուտայ, խաղի սեպագործին ուղիղ տա-
ռագործուած չլլաւը (էջ 289) և կ'ընէ թէ սեպա-
լեզուի զարգանքը գտնելու համար անհրաժեշտ նա-
խապայման է այրի առջեւ ունենալ խաղ բառերի
ուղիղ հնչուածներն եւ անոնց քերականական ձեւերի
ուղիղ տառագրութիւնները, ի հարկէ հնարաւորու-

թեան չափով» (էջ 287): Բան մը որ տակաւին
վնասական հունի մը մէջ չէ մտած է միշտ գի-
տուններու մէջ տարակարծութիւններ կան, ինչ-
պէս կը հաստատուի Գ. Սաֆրաստեան իսկ (էջ 289,
290 և այլն), որ սակայն քիչ մը վաղ Երաւ-
ունէնք ունենալ կը կարծէ Երեմի որ խաղաղի-
ստութիւնը մտած է զրպիսի գիտութեան հոլը» (էջ
290), Հայ առաքնու, զի պատմական մասնագի-
թեան գիտակից, իր երկիրն, իր պատմաւոր մտա-
նագրութիւնը, քանահիստութիւնն եւ ժողովրդական
բարբառներն ճանաչող հայ գիտնականը կ'ընայ
չառ մեծ յայտնաբերւեալներն քան եւրոպացի
գիտունները պայմանաւ որ նա նախ եւ առաջ
ինքզինքն ծերացածէ օտար կեղծիքներին եւ ներ-
շնչուններին ստրկութենէն, հեղինական եւ իրանա-
կան ստալոյ կառուցուածքների արդեցութիւններէն»
(էջ 291): Եւ այս է որ լռել կը կարծէ Սաֆրաս-
տեան սպանովաբար յայտարարելով թէ ճնտա-
խուղութեան այս կէտին հաշուի պէտք է առնել
ժողովուրդների զարգացման պատմական ազդակներ
եւ ընդգծել անոնց գործողութեան ներգործութիւնը
մեր խաղ նախադրանքի վերաբերմամբ» (էջ 291):

«Պատմական այդ հեռանկարը վերականգնելու
համար առաջին ցօմ վրայ» Երեմի գլխաւոր գոր-
ծունեք» (էջ 291) կը գտնուի:

Ա. Եթէ դարուն Ն. Գ. Ուրուարդի — Ուրար-
տուի թագաւորութիւնը մի ինքնիշխան միաւոր էր
կամ բոլորովին անկախ եւ կամ մի փոքր Խուրրի
երկրների համագայնակցութեան» (էջ 291):

«Ինքնիշխան միաւոր», «բոլորովին անկախ»,
«մաս Խուրրի շահագործակցութեան», այնքան ի-
րարմէ տարբեր բաներ են որ կամով չեն կրնար
իրարու հցուել: Գ. Սաֆրաստեան վերէ, ինչպէս
ստեղծուեալ Ուրարտուն՝ Խուրրի համագայնակ-
ցութեան մաս ըրած էր, հիմա կը վազանի:

Առով հաշտեմ կը խօսի Խուրրի պետութեան
վրայ և կ'ընէ թէ «Խաղի իրանի մէջ կան ստոյգ
ապացոյցներ որ բուն Խուրրի ժողովուրդը ունէր
գերազանցակց զարգէտ ու կրօնական մի բրաւապ-
տութիւն, որ թագաւորների ազդելու կամ գոհեր
կատարելու պահուն Խուրրի լեզուով կ'ընդէր շա-
րականներ կամ տաղեր, Գրաւապատկան այդ մենա-
շնորհ իր ետեւ ունեցած պէտք է լինի ազգային
գործի կազմակերպութիւնն եւ նուիրակաւորան
իրաւունքը . . . Խաղի գիւմանի մէջ գտնուեցան
Խուրրի լեզուով սեպագրեր . . . որոնք . . . հապա-
ցուեցան որ Հայաստանի հնագոյն քերականութեան
զիւր եւ զարգացում» (էջ 291-2): Իրաւամբ ասէ՛ք
զի հանէ հետեւութիւններ (էջ 292) որոնք արդէն
ընդունուած են գիտուններէ:

Ա. ԱՂՈՅԱՆ

(Շարունակել)

Ս. ՅԱԿՈԲԻ ՆԵՐՍԷՆ

ԱՄՍՈՐԵԱՅ ԼՈՒՐԵՐ

ՄԵՆԵՆՈՒՄ ԱՄԵՆ. Ս. ՊԱՅՐԻԱՐԷ ԶՕՐ

Յունիս 15ին Ամեն. Ս. Պատրիարք Հայրը Լիբանան մեկնեցաւ քանի մը շարժումն հանգիստի և օգտօրէութեան համար: Սրբազան Պատրիարք Հայրը, Լուսահոգի Տ. Թորգոմ Պատրիարքի մասնէն առջին, գրեթէ 40րոնցուցած էր իր հանգիստը: Որ տառապէք անքնութենէ, Բշկական յանձնարարութեամբ, եւ Միաբանութեան Թախանձանքին տեղի տալով էր օր Սրբազանը յանձն տաւ այս կարճ ժամանակեայ օգտօրէութիւնը: Սրբազան Հայրը իր օգտօրէութեան ընթացքին պիտի մնայ Պրեֆայա, Անթիլիանի կաթողիկոսարանի հովիտը: Արդէն իսկ վերադարձած պիտի ըլլայ յառաջիկայ Վարդապետի տունին (Յուլիս 16) կատարելու համար քահանայական ձեռնադրութիւնը Ընծայարանի այս տարուան Գ. դասարանի օտրկաւազներուն թիւով ութ հոգի:

ՄԵԱԲԱՆԱԿԱԿԱՆ ԸՆԴՀ. ԺՈՂՈՎՆԵՐ

Յունիս 12ին, ընդ նախագահութեամբ Ամեն. Ս. Պատրիարք Հօր, գումարուեցաւ Միաբանական Ընդհանուր Ժողով օրակարգ ունենալով վարչական եւ հաշուական համարաւորութիւն Տնօրէն Ժողովոյ 1938-1939 տարելըմանի: Այս առաջին նիստին մէջ Միաբանական Ընդհ. Ժողովը լսեց յիշյալ համարաւորութեան ընթերցումը, իսկ աւեր քննութեամբ զբաղեցաւ Յունիս 14, 22, 29ին գումարուած նիստերուն մէջ: Վերջին երկու նիստերուն կը նախագահէր պատրիարքական փոխանորդ Գեր. Տ. Մկրտիչ Արք. Աղանունի: Վերջին նիստին մէջ Միաբանական Ընդհ. Ժողովը վարչադրուց Տնօրէն Ժողովոյ համարաւորութիւնը:

ՅՕՆԱԿԱՆՔ

Յունիս 4. եղիական կիւրակի, Ս. Հրեշտակապետաց եկեղեցին պատարագի ընթացքին քարոզեց Լուսաւորապետ Հօգ. Տ. Կիրեղ վրդ. Ներսիսյացուց եղիա մարգարէն իբրեւ կրօնքի և բարոյականութեան մեծագոյն խառնաններէն մին, և անոր Գոթերի տեսիլքները վերլուծելով՝ մեկնեց աստուածային տիրոյ վարդապետութիւնը իբրեւ մարդկային ազգի փրկութեան միակ յոյսը:

Յունիս 11. Տօմ Կաթողիկէ եկեղեցւոյ Մրցոյ էշփւածնի. հանդիսաւոր Ս. Պատարագ մատուցուեցաւ Ս. Յակոբեանց Մայր Տաճարին մէջ, քարոզեց Տ. Եղիշէ վրդ. սրուն քարոզը ամբողջութեամբ զրուած է Սիոնի այս թիւին մէջ: Ս. Պատարագի աւարտումին հանդիսաւոր հոգեհանգիստ կատարուեցաւ Երանշնորհ Տ. Խորէն Ս. Կաթողիկոսի համար:

Յունիս 18 կիրակի, ի Ս. Հրեշտակապետ քարոզեց Հօգ. Տ. Շաւարշ վրդ. Մեծն Ներսէս հայրապետի մասին, որուն տունէ էր նախորդ օրը Ներկայացուց զայն իբրեւ տիպար աշխարհական, զինուորական և հոգեօրական, և ամբողջութեամբ կատարել զէմք մը, ու կատարելութեան բաղձանքը ունեցող ամէն աստիճանի և կարգի մարդոց համար քարոյական դասեր հանեց անկէ:

29 էջ. Մրցոյ Թարգմանցող Վարդապետաց մեծոյ Սահակայ եւ Մեծոյայ տունին հանդիսաւոր Ս. Պատարագ մատուցուեցաւ Ս. Յակոբեանց տաճարի մէջ. պատարագեց տեղւոյս Թարգմանց վարձարանի նոր տեսուչ Հօգ. Տ. Սարգիս վրդ., քարոզեց Հօգ. Տ. Հայրիկ վրդ. ՈՅը քարոզարեցին տնօրինարար զիմաստ Անեղիւն... քննարկում. վեր հանեց հայկական նշանագրերու զիւտին կարեւորութիւնը հիշման և ազգային տեսակետներով, շնորհիվ Ս. Սահակի և Ս. Մեսրոպի անմահանալի գերբեր այս մարզին մէջ:

Յունիս 1 կիր. Գիւս Տիղո Ս. Աստուածածնի: Ս. Պատարագ մատուցուեցաւ Ս. Աստուածածնի եւ Ս. Հրեշտակապետաց եկեղեցիները, վերջնայ մէջ քարոզեց Հօգ. Տ. Վահան վրդ. օրուն տունին մասին, պատմելով Ս. Աստուածածնի քօղի տուփին գտման պարագաները և այդ առթիւ բարոյական դասեր հանելով ժողովուրդին համար:

ՊԱՇՏՈՆԱԿԱՆ ԱՅՅՈՒՈՒԹԻՒՆՔ

Յունիս 9ին Մեծն Բրիտանիոյ կայսեր, Վեհ. Յօրճ Զ. Թագաւորի ծննդեան տարեդարձին առթիւ Ամեն. Ս. Պատրիարք Հայրը, հետն ունենալով Հօգ. Տ. Կիրեղ վրդ. և Աւագ Թարգման Տ. Պսակ վրդ. Ներկայ գտնուեցաւ տեղւոյս Անկիլլան եկեղեցիին մէջ զատարուած գահարանական պաշտամունքին: Իսկ յետ միջօրէի նոյն վարդապետներով, շնորհաւորական այցելութեան զնաց տեղւոյս Բարձր Գովիտէի ապարանքը և ընդունուեցաւ Նորին Վսեմութենէն:

Յունիս 24ին Հօգ. Տ. Շաւարշ, Հօգ. Տ. Տիւրաբ վարդապետներ, զիւսնապետ Պ. Կ. Նուրեանի հետ Եմֆա ցացին կալուածական դատական խնդիրով: